

Protiv Vidovdanskog ustava — za Jugoslaviju: pogledi Ante Trumbića na razvoj političkih odnosa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u 1921.

MATKO GLOBAČNIK

CKHIS, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Članak detaljno analizira političko djelovanje Ante Trumbića od njegova povratka u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca nakon potpisivanja Rapalskog ugovora krajem 1920. pa do kraja 1921. godine. Posebice se proučavaju njegovi odnosi prema značajnijim hrvatskim i srpskim političarima, djelovanje u Ustavotvornoj skupštini i politička angažiranost u pravcu revizije Vidovdanskog ustava nakon njegova donošenja. Time se rasvjetljava razvoj Trumbićevih razmišljanja o političkim odnosima u Kraljevini SHS, koji je u značajnoj mjeri odredio pravac njegova djelovanja tijekom dvadesetih godina. Zaključuje se da je u ovome periodu Trumbić u svojim političkim shvaćanjima napredovao od početnog optimizma u vezi skladnog rješavanja jugoslavenskog državnog uređenja prema realpolitičkoj taktici rješavanja hrvatskoga pitanja.

KLJUČNE RIJEČI: Ante Trumbić, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Vidovdanski ustav, hrvatsko pitanje, politička povijest

/

Iako hrvatska historiografija oskudijeva biografskim obradama znamenitih ličnosti važnih za hrvatsku povijest, jedna je od iznimaka život i političko djelovanje Ante Trumbića. Njegova važnost i znamenitost u hrvatskoj politici bile su prepoznate još od njegovih suvremenika, pa je on već od sredine

prošloga stoljeća snažno privlačio pažnju brojnih autora, ne samo na razini jugoslavenske, a zatim hrvatske i srpske, već i na razini svjetske historiografije.¹ Dostupne su biografije, međutim, poprilično sažete s obzirom na dostupnu arhivsku građu, a zajedno s manjim studijama i radnjama uglavnom se koncentriraju na važnije događaje iz Trumbićeva života. Posebice je obrađen Trumbićev udio u politici novoga kursa, njegovo predsjednikovanje Jugoslavenskim odborom u Londonu za vrijeme Prvoga svjetskog rata, sudjelovanje na mirovnoj konferenciji u Parizu kao jugoslavenskog ministra vanjskih poslova i odnos prema režimu u Beogradu nakon uvođenja šestosiječanjske diktature. Izvan tih tema postoje manje ili veće praznine. Jedna je takva praznina Trumbićevo shvaćanje političkih odnosa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca² nakon potpisivanja Rapalskog ugovora i podnošenja ostavke na ministarski položaj krajem 1920. godine, a posebice u mjesecima nakon donošenja Vidovdanskog ustava sredinom 1921. godine.³ Događaji u tome vremenu ipak su ključni za shvaćanje Trumbićevih političkih razmišljanja jer su slijedili neposredno nakon njegove višegodišnje vanjskopolitičke djelatnosti te su odredili smjer njegove višedesetljetne legalističke borbe na unutarnjopolitičkom planu u Jugoslaviji. Cilj je ovoga članka detaljno analizirati Trumbićevu

- 1 Vidjeti npr. Smith Pavelić (1959); Petrinović (1991); Boban i Jelić (1991); MacMillan (2003) [hrvatski prijevod: MacMillan (2008)]; Đokić (2010); Čipčić (2020). Korisnu kratku biografiju Ante Trumbića (Split, 1864. — Zagreb, 1938.), zajedno s detaljnom bibliografijom svih važnijih radova o njemu do 2016. godine, donose Stjepan Matković i Filip Hameršak, "Trumbić, Ante", u: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL) [hbl.lzmk.hr].
- 2 Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) nastalo je 1. prosinca 1918., od druge polovine kolovoza 1920. (kako se vidi u promjeni naslova *Službenih novina Kraljevstva/Kraljevine SHS*) naziv države bio je Kraljevina SHS, a 1929. godine preimenovano je u Kraljevinu Jugoslaviju (Petrinović, 1988: 26). U ovome će se članku poštovati službeni naziv države za navedena vremenska razdoblja, ali i koristiti naziv Jugoslavija i njezine izvedenice kao sinonimi. Prilikom citiranja naslova i sadržaja izvora, u članku su radi lakše čitljivosti razriješene kratice i modernizirana je ortografija, a u fusnotama će se davati najvažnije biografske crtečnosti koje se spominju u tekstu članka.
- 3 Smith Pavelić (1959: 279–291) daje pronicljiv i koristan, ali vrlo sažeti prikaz Trumbićeva političkog djelovanja početkom dvadesetih godina. Petrinović (1991: 161–173) ovaj period obrađuje koncentrirajući se na Trumbićev govor u Ustavotvornoj skupštini u travnju 1921. godine i manja pitanja poput odnosa prema Zakonu o zaštiti države, Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci i Hrvatskoj zajednici. Slične teme obrađuju dva sitna priloga iz zbornika *Život i djelo Ante Trumbića*: v. Matijević (1991) i Sirotković (1991). Stjepan Matković pokušao je dati sintezu Trumbićeva odnosa prema južnoslavenskom pitanju i Beogradu (Matković, 2017) u dužem trajanju, ali nije obradio taj problem u vremenu koje je tema ovoga članka.

političku djelatnost od njegova povratka u Kraljevinu SHS nakon potpisivanja Rapalskog ugovora pa do kraja 1921. godine. U središte pozornosti stavljaju se njegove izjave, govori, bilješke i korespondencija koji pokazuju Trumbićev odnos prema glavnim jugoslavenskim političarima, strankama i institucijama. Time ga se smješta u kontekst vremena i jasno se rasvjetljava razvoj njegovih razmišljanja o političkim odnosima u Kraljevini SHS, koji će odrediti njegovo cjelokupno daljnje djelovanje u godinama koje su slijedile.⁴

/ Povratak u Split

Nakon što je 12. studenog 1920. potpisan Rapalski ugovor između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, kojim su prvoj pripali Trst, Gorica, Gradiška i dio Kranjske u Sloveniji te gotovo cijela Istra, grad Zadar i otoci Cres, Lošinj, Lastovo, Sušac i Palagruža u Dalmaciji, Ante Trumbić podnio je ostavku na mjesto ministra vanjskih poslova Kraljevine SHS.⁵ Smatrao je da je njegova “misija” završena te je odlučio “otputovati u Split, koji nije vidio ima šest godina”, odnosno od lipnja 1914. godine. Dok je putovao iz Beograda preko Bakra u Split, održani su izbori za Ustavotvornu skupštinu, u nedjelju 28. studenog 1920., na kojima je nastupio na listi neovisne vanstranačke grupe koja se kandidirala u Dalmaciji i dobio je mandat. Sljedećeg je dana pristigao u Split gdje mu je unatoč lošem vremenu priređen veličanstven doček na kojem su govorili Ivo Krstelj, predsjednik Pokrajinske vlade za Dalmaciju, i Ivo Tartaglia, predsjednik splitske općine. Krstelj se u govoru osvrnuo na Rapalski ugovor zbog kojega se “Dalmacija zavila u crno od tuge za izgubljenom braćom i otrgnutim teritorijem”. Tartaglia je, pak, pozdravio “najmoćnijeg branitelja naših obala, otoka i mora”, upozorivši ga da mu je “čitavo pučanstvo neokupirane Dalmacije skoro plebiscitarnim izborom, iskazalo svoje bezgranično povjerenje” na nedjeljnim izborima, a posebice Split, koji očekuje da Trumbić pokrene djelo

4 Svojom metodologijom, koja u središte analize stavlja izvore koji pokazuju međudnosn političara i intelektualaca (poput korespondencije i dnevničkih bilješki), kao i ciljem rasvjetljavanja razvoja Trumbićevih političkih razmišljanja u relativno kratkome vremenu, ovaj članak slijedi metodologiju konstelacijskog istraživanja. Više o njoj v. Stamm (2005: 31–73).

5 Više o Rapalskom ugovoru v. Jovanović (1950); Lederer (1963: 306–307); Jakir (1999: 101); Diklić, (2011: 231–239); Jakir (2018: 90).

“našeg unutarnjeg sredenja, ozdravljenja i obnovljenja”.⁶ Ima istine u kasnijim refleksijama pravaškog političara i publicista Ivana Peršića, koje proniču i u tadašnji način Trumbićeva razmišljanja, a tvrdile su da politički prvaci Dalmacije nisu dali da se hrvatsko “narodno tijelo reže i osakaćuje”, jer dok “idemo sa Srbijom, možemo se nadati i slobodnoj Hrvatskoj, kad budemo bačeni u Italiju, bit će nam gore nego li u Danteovu paklu!” Naime, u svojem govoru na dočeku u Splitu, Trumbić je rekao da je njegov rodni grad “čuvao stražu stotina[ma] godina, čuvajući hrvatsko ime na ovim obalama”, ali je među ostalim prenio i pozdrave regenta i prijestolonasljednika Aleksandra Karađorđevića, koji će doći prvom prilikom, kako bi ga splitsko građanstvo pozdravilo “kao vladaoca svoje krvi”. Trumbić je nadalje pozvao Splitskane da ostanu vjerni “otadžbini, koja je veća, nego što mislimo, jer je do sada nijesmo znali da ocijenimo”. Nakon govora, on se, gotovo pa nošen masom svijeta, zaputio u svoj stan na Trumbićevoj obali.⁷ Odvjetnički ured imao je u kući Ilić na Rivi. Koliko je bio omiljen i poznat u Splitu svjedoči činjenica da mu je tada većina pošiljatelja dopisnice slala bez naznake ulice, jednostavno ih adresiravši na Antu Trumbića iz Splita.⁸

U luci najvećega grada Dalmacije, koji je tada imao oko 25.000 stanovnika, još su uvijek bili usidreni talijanski ratni brodovi Puglia i Augusto Riboty, pored američkih i britanskih razarača, na lokalnim brodovima još su se morale vješati talijanske zastave, a vojska Kraljevine Italije još je uvijek okupirala 33

- 6 Sveučilišna knjižnica u Splitu (dalje: SVKST), Ostavština Ante Trumbića (dalje: AT), M597, Dragomir Radica, “Na dočeku dr. Anti Trumbiću, 28. 11. 1920.” [faksimil u (Kovačić i Trogrlić, 2015: 177); “Demisija dr. Trumbića”, *Novo doba* (Split), 23. XI. 1920., 1; “Uoči izbora”, *Novo doba* (Split), 27. XI. 1920., 1; “Izborni rezultat”, *Novo doba* (Split), 30. XI. 1920., 2; “Veličanstven doček dr. Trumbića”, *Novo doba* (Split), 30. XI. 1920., 1. Petrinović (1991: 157–158) prenosi sjećanja Hinka Hinkovića o tome da je Trumbić odbio primiti orden Karađorđeve zvezde s mačevima od regenta Aleksandra Karađorđevića. Međutim, tadašnje novine prenijele su vijest da je Aleksandar odlikovao Trumbića ordenom Sv. Save prvog stepena: “Regent je odlikovao dr. Trumbića”, *Novo doba* (Split), 25. XI. 1920., 3. Za Ivana (Ivu) Krstelja, v. biografsku jedinicu o njemu u HBL, sv. VIII, 2013: 225–226 (Boris Kukić). Za Ivu Tartagliu, v. Jakir i Buljan (2016).
- 7 Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZG), fond 849: Ivan Peršić (dalje: IP), kutija 3, br. 65, Ivan Peršić, “Moje uspomene na talijansku Hrvatsku, 1941.”, str. 28; “Veličanstven doček dr. Trumbića”, *Novo doba* (Split), 30. XI. 1920., 1–2. Za Ivana Peršića, v. Matković (2002: 5–17). Za Aleksandra Karađorđevića, v. u biografskoj jedinici u HBL, sv. VII, 2009: 60 (Suzana Leček).
- 8 SVKST, AT, M588, “Jerko Alačević Anti Trumbiću, 15. II. 1923.” Trumbićeva obala pokraj crkve i samostana sv. Frane na Obali prije se zvala Ilirska obala, a kuća Ilić nalazi se na sjecištu Mar-montove ulice i Rive, v. Radica (1931: 32, 148).

općine u Dalmaciji. Posao je Trumbića očekivao i u vezi odvjetničkog ureda. Prvo je morao razriješiti svoj odnos prema Odvjetničkoj komori u Splitu jer je uslijed izbivanja u ratu, po naredbi iz Beča 1916. godine, bio izbrisan iz njezina imenika odvjetnika. Istovremeno su se u Splitu tijekom prve polovine prosinca zaredala događanja koja su involvirala Trumbića. Od proslave obljetnice ujedinjenja 1. prosinca, na kojoj je on primio deputaciju stanovnika otoka Visa, preko svečanog *sóhbeta* istoga dana u hotelu Troccoli (na kojem su sudjelovali članovi Jugoslavenkog odbora, Krstelj, Tartaglia, splitsko-makarski biskup Juraj Carić, don Frane Bulić i brojni drugi) pa do njegova predavanja 5. prosinca o jadranskom pitanju u Općinskom (danas Hrvatskom narodnom) kazalištu. Četiri dana kasnije, 9. prosinca, Trumbić je preko Bakra otputovao u Beograd kako bi sudjelovao u radu Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS, čije su sjednice započele 12. prosinca.⁹

/ Ustavotvorna skupština

Zbog izbornog je zakona, na izborima 28. studenog 1920., u Dalmaciji od svih dijelova Kraljevine SHS, bio potreban najveći broj glasača (8.092) da bi se izabrao jedan poslanik u Ustavotvornoj skupštini (Konstituenti), a najmanji u Banatu, Bačkoj i Baranji (3.301). Izborni zakon, kako je zasigurno primijetio Trumbić, pogodio je strankama koje su zastupale centralizam, Demokratskoj stranci (DS) i Narodnoj radikalnoj stranci (NRS), od kojih je prva imala 92, a druga 91 poslanika od ukupno njih 419 u Konstituenti. Međutim, "Razum preporučuje politiku", bilo je tada Trumbićevo geslo.¹⁰ Na riječima je sličnoga

9 SVKST, AT, M401, "Odbor Odvjetničke komore u Splitu Anti Trumbiću, 2. V. 1923."; "Višani kod Trumbića", *Novo doba* (Split), 2. XII. 1920., 1; "Sobet u počast dr. Trumbića i članova Jugoslavenkog odbora", *Novo doba* (Split), 2. XII. 1920., 2; "Talijanski režim u okupiranoj Dalmaciji", *Novo doba* (Split), 4. XII. 1920., 1; "O rješenju jadranskog pitanja", *Novo doba* (Split), 6. XII. 1920., 1-2; "Gradska kronika", *Novo doba* (Split), 9. XII. 1920., 3; "Konstituenta", *Novo doba* (Split), 11. XII. 1920., 1; Jakir (1991: 245-247); Hrvatić (2007: 162-163); Jakir (2018: 118-127). Za Juraja Carića, v. biografsku jedinicu u HBL, sv. II. 1989:591-93 (Slavko Kovačić) Za Franu Bulića, v. HBL, sv. II, 478-481 (Nenad Cambi i Anelka Stipčević-Despotović).

10 Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu (dalje: AKOST), Ostavština Frane Bulića (dalje: FB), fascikla 20, "Ante Trumbić Frani Buliću, 27. XII. 1922." Detaljniju analizu izbora za Ustavotvornu skupštinu, sa svojim izračunima, daje Banac (1984: 387-391 [hrvatski prijevod: (1988: 361-368)]. Više o izbornoj agitaciji i rezultatima DS-a i NRS-a te ostalih stranaka na izborima v.

mišljenja bio prvak radikala Nikola Pašić, koji je na Prvome prethodnom sastanku Ustavotvorne skupštine, koja se sastajala u adaptiranoj konjičkoj kasarni, kao najstariji poslanik izabran za njezina privremenog predsjednika. Poslanicima je savjetovao da budu “umni”, da se rukovode “iskustvom i istorijom”, da saslušaju “svakoga našega brata u ovome domu” te da pođu putem koji će “stvoriti slobodu i blagostanje u našem narodu” i “državu stalnu i jaku, naprednu i slavnu”, čime će “uliti strah onima, koji misle da će nas razjediniti i rastrojiti”. Time nije ciljao samo na prijetnje talijanskog iredentizma i komunizma, već i na Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS) Stjepana Radića koja je na izborima dobila 50 mjesta u Ustavotvornoj skupštini, ali je zajedno s dva poslanika Hrvatske stranke prava (HSP) odbila sudjelovati u njezinu radu. Dijelom je i zbog toga, 22. prosinca 1920., za predsjednika Ustavotvorne skupštine, ponajprije dogovorom demokrata i radikala, izabran Hrvat, član DS-a Ivan Ribar. U svojem je govoru on posebice istaknuo zasluge Kraljevine Srbije, srpske vojske, jugoslavenskih dobrovoljaca i prijestolonasljednika Aleksandra Karađorđevića za “narodnu slobodu”, tvrdeći da će se valjanim ustavom i zakonima učvrstiti “naše narodno i državno jedinstvo”.¹¹

Čak su tri stranke u izbornom okrugu Split — Dubrovnik — Kotor istaknule Trumbića kao “počasnog” nositelja svojih izbornih lista, a to su bile DS, Hrvatska težačka stranka (HTS) i Hrvatska pučka stranka (HPS), pored liste neovisne vanstranačke grupe. Zbog toga su se radikali žalili Verifikacijskom odboru Ustavotvorne skupštine, tražeći da se svi ti mandati imaju poništiti, a Trumbić “uputiti na dalji postupak vlasti”. To je odbijeno i zato što je Trumbić prihvatio izbor samo na vanstranačkoj listi, a na ostalim je listama prepustio mjesta drugim kandidatima, primjerice, na demokratskoj Krstelju, s kojim će i dalje, dakako, održavati veze.¹²

Gligorijević (1970: 184–194); Gligorijević (1979: 73–89).

- 11 DAZG, fond 853: Ivan Ribar (dalje: IR), kutija 7, Ivan Ribar, “Govor prilikom izbora za predsjednika Ustavotvorne skupštine 1920. godine”; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: br. 1, 1–2, 20–21; Ribar (1965: 205–206). Radić je 8. prosinca 1920., dakle, nekoliko dana prije početka zasjedanja Ustavotvorne skupštine, promijenio naziv svoje stranke iz Hrvatske pučke u Hrvatsku republikansku seljačku stranku (Banac, 1984: 393–394 [366–368]). Za Nikolu Pašića, v. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* (dalje: NE SHS), knj. III, 1928., 352–355 (Niko Županić). Za Stjepana Radića v. *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE), (1996: 217–225) (Janjatović). Za Ivana Ribara, v. biografsku jedinicu u HE.
- 12 Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), fond 4: Jugoslavenski odbor (dalje: JO), kutija 314, Trumbićev zapis od 15. XII. 1921.; “Konačni rezultat”, *Novo doba* (Split),

U prosincu 1920. godine najviše je kontroverzi među poslanicima izazvao poslovnik, koji je izradila vlada radikalnog prvaka Milenka Vesnića, zato što je nalagao obaveznu prisegu vjernosti kralju, čime je doveden u pitanje suverenitet Ustavotvorne skupštine koja je tek trebala odlučiti o unutarnjem uređenju države, pa i o tome hoće li ona biti monarhija ili republika. S obzirom na to da su HRSS i HSP iz tog razloga odbili sudjelovati u radu Konstituante, preostali otpor DS-u i NRS-u na sjednicama je dolazio iz redova gotovo svih ostalih stranaka: Slovenske ljudske (narodne) stranke (SNS), HPS-a, Hrvatske zajednice (HZ) i HTS-a, Jugoslavenske republikanske stranke (JRS), Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), Socijalističke partije Jugoslavije (SPJ) i vrlo agilne Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Trumbić nije vidljivije sudjelovao u tim raspravama i položio je zakletvu pred rimokatoličkim svećenikom, zajedno s ostalim poslanicima, pa i onima koji su se protivili poslovniku i koji su se prije polaganja ogradili od sadržaja i vjerskih elemenata zakletve. Zasigurno je bilo poučno svjedočiti raspravama, demonstracijama i protestima u Ustavotvornoj skupštini, a Trumbić je gotovo svu svoju pozornost usmjerio na djelovanje NRS-a, “te najsrpskije pravoslavne partije”, kako ju je kasnije okarakterizirao, i DS-a kao tadašnjeg najbližeg suradnika radikala.¹³

Krajem prosinca 1920. godine zaredalo se nekoliko izvanrednih događaja u Kraljevini SHS. Ostavku je 23. prosinca podnijela vlada koju su uglavnom činili članovi NRS-a, DS-a, SLS-a i HZ-a, a koja je već bila uzdrmana smjenom hrvatskog bana, zajedničara Matka Laginje, koji je odbio provesti oštre mjere protiv HRSS-a. Sjednice Ustavotvorne skupštine potom su bile odgođene za vrijeme božićne i novogodišnje pauze, odnosno, do stupanja na dužnost nove vlade koju će voditi Pašić. Konačno, na sâmom kraju godine, 29. prosinca, donesena je Obznana, kojom se zbog protudržavnog djelovanja KPJ-a zabranjiva-

29. XI. 1920., 2; “Izborni rezultat”, *Novo doba* (Split), 30. XI. 1920., 2; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, I, 1, 12, 14–15. U Konstituantu su s liste HTS-a izabrani Ante Franić, Juraj Vrsalović i Ivo Lovrićević, a iz HPS-a Mate Milanović Litre, Dominik Mazzi i Ante Dulibić. Žalbu protiv Trumbića podnio je radikalni poslanik Momčilo Ivanić, a njega su u izdvojenom mišljenju podržali komunistički članovi Verifikacijskog odbora, Triša Kaclerović, Milan Lemež i Milorad Pantić. Inače je NRS (Ljubo Jovanović) u Splitu dobio samo 3 % glasova, dok je KPJ (Vicko Jelaska) dobio visokih 36 %, v. Buljan (2021: 45).

13 AKOST, FB, f. 20, “Ante Trumbić Frani Buliću, 27. XII. 1922.”; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, I, 1, 2–7, 20; I.2, 15; Banac (1984: 395 [368]). Za Milenka Vesnića, v. *NE SHS*, knj. IV, 1929: 1068 (Slobodan Jovanović).

la svaka komunistička djelatnost u Kraljevini SHS.¹⁴ Na povratku iz Beograda u Split, Trumbić se ujutro 23. prosinca zadržao u Zagrebu na maloj konferenciji s predstavnicima HRSS-a. Na konferenciji je, pored svojih pogleda na unutar-njopolitička pitanja i republikanizam, izložio svoje razloge zašto bi poslanici HRSS-a trebali sudjelovati u radu Konstituante, dok je Radić objašnjavao zašto se ti razlozi ne mogu uvažiti. “Rame uz rame” bilo je načelo koje se tada očigledno prvi puta javilo kao Trumbićeva ideja. Sljedećega dana, 24. prosinca, on se vratio u Split gdje je proveo božićne i novogodišnje praznike i gdje ga je zatekla vijest o donošenju Obznane. Na Staru Godinu posjetio je kolege u Odvjetničkoj komori u Splitu gdje ga je pozdravnim govorom dočekao Gajo Bulat, a Trumbić je odvratio da će kao odvjetnik i narodni poslanik nastojati zaštititi “prava i dužnosti odvjetničkog staleža”, kao i držati “visoko ugled odvjetnika”.¹⁵

Prije nego što se vratio u Zagreb, Trumbić je splitskome *Novom dobu* dao intervju u povodu sastava nove vlade, koju su činili radikali i demokrati pod vodstvom Pašića. Izjavio je da Konstituanta nema “homogenu većinu” te bi po njegovu mišljenju trebalo spojiti NRS i DS u jednu stranku koja bi uvela red u zemlji i kompromisom s drugim strankama donijela ustav, a Radićev HRSS bi se morao pridružiti radu Konstituante jer “oni drugo ne mogu učiniti”. Potom je 8. siječnja 1921. sudjelovao na sastanku Glavnog odbora HRSS-a u Zagrebu, na kojem je izjavio da ne odobrava Radićevu političku taktiku jer Konstituan-ta ima za cilj urediti državu suradnjom svih narodnih poslanika. Radić, koji je vrlo pozitivno ocijenio Trumbićev vanjskopolitički rad, odvratio je da se HRSS nije uključio u rad Konstituante zbog poslovnika koji ne dopušta slobodu djelovanja. Unatoč povjerenju koje je Trumbić iskazivao radu Konstituante, već sama činjenica da je pod svaku cijenu htio Radića uključiti u njezin rad pokazuje da ga je brinula njezina nereprezentativnost uslijed odsutnosti pred-

14 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond 14: Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (dalje: MUP KJ), fascikla 23, “Na znanje, 31. XII. 1920.”; “Ban Laginja smenjen”, *Politika* (Beograd), 12. XII. 1920., 1; “Mandat g. Pašiću”, *Politika* (Beograd), 24. XII. 1920., 1; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.2, 2; Ribar (1967: 21, 173–175); Banac (1984: 385–386, 395 [359–360, 368]). Za Matka Laginju, v. HBL, sv. IX, 2021., 522–524 (Nevio Šetić).

15 AKOST, FB, f. 20, “Ante Trumbić Frani Buliću, 27. XII. 1922.”; “Trumbić i Radić”, *Politika* (Beograd), 23. XII. 1920., 2; “Gradska kronika”, *Novo doba* (Split), 27. XII. 1920., 3; “Vladine energične mjere protiv komunista”, *Novo doba* (Split), 31. XII. 1920., 3; “Dr. Trumbić u krugu svojih kolega”, *Novo doba* (Split), 3. I. 1921., 3. O Gaji Bulatu, v. u: HBL, sv. II, 1989., 475 (Anđelka Stipčević-Despotović).

stavnika hrvatskog seljaštva.¹⁶ S druge strane, Radićeve izborne uspjehe tada je smatrao produktom nezadovoljstva u Hrvatskoj i njegovim percipiranim “mučeništvom” u zatvoru koje ga je podiglo “u očima neukog seljaštva”, a jake izraze privrženosti jugoslavenskoj političkoj ideologiji u Dalmaciji učinilo je tamošnji “živalj” “najsvesnijim i najdalekovidnijim”. Dakako, iza tih izjava krio se i Trumbićev ponos na vlastite izborne uspjehe u Dalmaciji, ali i na Rapalski ugovor koji je osigurao zapadnu, “najveću i najosjetljiviju granicu” koja nije toliko zaokupljala Radića, ali je po Trumbiću omogućila “nutarnje konsolidovanje” Kraljevine SHS. Unatoč stalnim prosvjedima Hrvata i Slovenaca “otrgnutih krajeva”, odnosno dijelova Slovenije, Istre, Zadra i otoka koji su pripali Kraljevini Italiji, Trumbić je bio potpao pod utjecaj počasti za vanjskopolitičke uspjehe koje su mu iskazivali u Jugoslaviji. Potvrđuje to i Milan Rojc koji se na putovanju vlakom iz Zagreba u Beograd upravo tada upoznao s Trumbićem “i u dušu i u srce”, provevši noć u razgovoru s njime i rastavši se ujutro u Beogradu gdje je Trumbić odsjedao u hotelu Moskva. “Sastajahu se malo ne dnevice, te je bilo očito, da su si međusobno bili stekli duboke simpatije, koje se ne zaboravljaju i koje vode do trajnoga i iskrenoga prijateljstva.”¹⁷

Prva sjednica Ustavotvorne skupštine poslije blagdanske pauze održana je 12. siječnja 1921., a na njoj je priopćen sastav nove vlade demokrata i radikala koju je vodio Pašić. Znatani udarac KPJ-u u obliku Obznane nije brinuo Trumbića, koji je inače pratio djelatnost komunista u Kraljevini SHS, kao niti većinu opozicije. Međutim, razlog za zabrinutost bilo je stavljanje na stranu svih nesuglasica između radikala i demokrata (posebice izoliranje grupe Stojana

16 AHAZU, fond 4: Jugoslavenski odbor (dalje: JO), kutija 314, Trumbićev zapis od 18. III. 1921.; “O položaju nakon sastava nove vlade”, *Novo doba* (Split), 4. I. 1921., 1; “Dr. Trumbić i Radić”, *Politika* (Beograd), 10. I. 1921., 1; “Zaključak Radićevaca”, *Novo doba* (Split), 10. I. 1921., 1. Treba spomenuti i da je Krfska deklaracija koju su 1917. godine potpisali Pašić kao predsjednik vlade Srbije i Trumbić kao predsjednik Jugoslavenskog odbora predviđala nesuverenu Ustavotvornu skupštinu kojoj je legitimnost mogao dati samo kralj iz dinastije Karadorđević, v. Prpa (2018: 142).

17 DAZG, IP, kutija 3, Peršić, “Moje uspomene na talijansku Hrvatsku”, str. 28; “Deklaracija zastupnika otrgnutih krajeva”, *Novo doba* (Split), 3. I. 1921., 1; “Dr. Trumbić i dobrovoljci”, *Novo doba* (Split), 8. I. 1921., 3; Rojc (2013: 94–95). Rojc ovaj susret s Trumbićem smješta u vrijeme poslije Božića 1920. godine, ali govori o Trumbićevu presjedanju s brzoga vlaka iz Rijeke na kolodvoru u Zagrebu, dok je Trumbić nekoliko dana proveo u Zagrebu na sastanku Glavnog odbora HRSS-a. Hotel Moskva bio je kultno mjesto i sastajalište političke elite u središtu Beograda, o čemu v. Lampe (2000: 147). Više o snazi jugoslavizma poslije Prvoga svjetskog rata u Dalmaciji v. Jakir (2018: 95–99). O Milanu Rojcu, v. u HE, “Rojc, Milan”.

Protića u NRS-u), kao i njihova čvrsta odlučnost u donošenju centralističkog ustava.¹⁸ Poslovnik je prejudicirao odluke Ustavotvorne skupštine u pogledu unutarnjeg uređenja Kraljevine SHS, čemu su jasnu potporu dali demokrati i radikali i zatim to zorno demonstrirali organiziravši 14. siječnja u Konstituenti svečani govor regenta Aleksandra. Dva tjedna kasnije, budući Trumbićev nasljednik na položaju ministra vanjskih poslova, radikal Momčilo Ninčić, pokopao je nade opozicije, izjavivši da Ustavotvorna skupština nije suverena, a dao je naslutiti i da je bolje donijeti ustav običnom većinom jer brojno kvalificiranom većinom ili čak sporazumom svih grupa teško je izglasati ustav. Takav će kurs vlade pod Pašićevim vodstvom, koji je prekršio Krfsku deklaraciju, Trumbić okarakterizirati velikosrpskim, a vjerojatno ga je 15. siječnja dodatno uzbudilo ponovno povlačenje pitanja valjanosti mandata koje je dobio i prepustio drugim kandidatima u izbornom okrugu Split — Dubrovnik — Kotor.¹⁹

/ Djelovanje protiv prijedloga ustava Pašićeve vlade

Poslanici u Ustavotvornoj skupštini 31. siječnja 1921. izglasavali su članove Ustavnog odbora. Trumbić, koji je tjedan dana prije navodno bio u audijenciji kod regenta Aleksandra, kandidirao se na dvije liste, onoj Jugoslavenskog kluba (kojeg su činile HPS, SLS i Bunjevačko-šokačka stranka) i na listi Mihaila Avramovića čiji su kandidati uglavnom bili članovi Saveza zemljoradnika (SZ) i HTS-a.²⁰ Prije glasanja je Mate Drinković u ime Jugoslavenskog kluba i Narodnog kluba (HTS i HZ) pročitao izjavu u kojoj se tvrdilo da Konstituenta prema zaključcima Sabora Trojedne Kraljevine i Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba može izraditi ustav samo kvalificiranom većinom “na način, koji isklju-

18 AHAZU, JO, kutija 9; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, I.2, 6–7; Gligorijević (1970: 195–202); Banac (1984: 395–397 [368–370]). O Stojanu Protiću, v. u: *NE SHS*, knj. III, 1928., 719–720 (Relja Popović).

19 AKOST, FB, f. 20, “Ante Trumbić Frani Buliću, 27. XII. 1922.”; (*Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.2, 16–17; I.3, 7–8, 24); Banac (1984: 123–124, 396–397 [123–124, 369–370]). O Momčilu Ninčiću, v. u *Enciklopedija srpskog naroda* (dalje: ESN), 2008., 751 (Đorđe Lopičić).

20 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.4, 14–15; “Jugoslavenski glasnik”, *Novo doba* (Split), 24. I. 1921., 2. Više o Bunjevačko-šokačkoj stranci i Jugoslavenskom klubu v. Skenderović (2006: 795–816). O Mihailu Avramoviću, v. *Srpski biografski rečnik* (dalje: SBR), sv. I, 2004., 55 (Nikola Gačeša).

čuje majorizaciju svakog plemena, i svake konfesije”. Trumbić je sudjelovao u pisanju te izjave koja je naglašavala da će ustav donesen majorizacijom hrvatskog naroda biti neprihvatljiv za Hrvatsku. Istoga je dana glasanjem poslanika izabran Ustavni odbor u kojem su većinu (22 od 42 mjesta) imali radikali i demokrati. Trumbić nije bio izabran s obzirom na to da su obje liste na kojima se kandidirao dobile tek tridesetak od 328 glasova. Glavnu funkciju Ustavotvorne skupštine sada je preuzeo Ustavni odbor čija je zadaća bila razmotriti različite prijedloge ustava.²¹

Na sjednici održanoj sljedećeg dana, 1. veljače 1921., odlučeno je da se zasjedanje Ustavotvorne skupštine odgodi na 40 dana, dok Ustavni odbor ne podnese izvještaj o različitim prijedlozima ustava. *Novo doba* javljalo je da većina poslanika odlazi iz Beograda i žalilo se da Trumbića nema u Ustavnom odboru jer “ne pripada nijednom stranačkom klubu Konstituante”, čime su zanemarene njegove osobne političke kvalitete. Možda i zbog loših prometnih veza tijekom zime, Trumbić se nije vraćao u Split već je ostao u Srbiji. Na poziv Matice srpske, u povodu dana Strossmayerova rođenja, koji je zapravo bio malo prije svečanog obilježavanja dana smrti Vuka Karadžića, održao je 6. veljače u Novom Sadu predavanje o radu jugoslavenske delegacije na mirovnoj konferenciji u Parizu. Nekoliko je dana kasnije dao izjave u kojima je tvrdio da je u hrvatskom interesu da HRSS sudjeluje u radu Konstituante, kao i da je “uvijek bio za monarhiju pod dinastijom Karađorđevića” jer je pod njom “Srbija vrlo prosperirala”. Međutim, izbjegao je podržati mogući centralistički ustav, tvrdeći da je to pitanje “administrativnog uređenja”. U to vrijeme talijanske okupacijske trupe u Dalmaciji spremale su se povući iza linije dogovorene Rapalskim ugovorom. Bulat je pisao Trumbiću da je stanje u tome pogledu između talijanskih vlasti u Zadru, vlade u Beogradu i Pokrajinske vlade za Dalmaciju još uvijek nesređeno, za što su neki od dalmatinskih radikala poput Uroša Desnice krivili Trumbića jer je on nastojao zadržati potpunu kontrolu nad radom pograničnih komisija.²² Goruće pitanje praktičnog razgraničenja na

21 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond 833: Đuro Šurmin, kutija 4, “Koncept izjave Narodnog kluba, 1921.”; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, I.4, 15–16; Banac (1984: 397 [370]). O Mati Drinkoviću v. u: *HBL*, sv. III, 1993., 611–612. (Ivo Perić).

22 Bulatovo pismo citirano je prema Matković, “Pristupi južnoslavenskom pitanju Trumbića”, 44–45, a navodno bi se trebalo nalaziti u AHAZU, JO, kutija 45, “Gajo Bulat Anti Trumbiću, 10. II. 1921.” Međutim, autor ovoga članka nije pronašao to pismo niti višekratnim pretraživanjem fonda Jugoslavenskog odbora. Za druge raspravljene teme v. *Stenografske beleške Ustavotvorne*

terenu između Jugoslavije i Italije zasigurno je bilo među glavnim razlozima zašto je Trumbić ostao u Beogradu, na raspolaganju državnoj vlasti, i nije se na kraju zime i početkom proljeća vraćao u Split.

U međuvremenu se konstituirao Ustavni odbor i za njegova predsjednika izabran je Vesnić. Već sâm sastav Odbora odavao je namjeru donošenja ustava koji bi bio po volji radikalima i demokratima, odnosno, kako se kasnije izrazio Trumbić, “starsrbijanskim strankama” pojačanima prečanskim Srbima.²³ I doista, prijedlog ustava koji je prvi prihvaćen i prema kojem su se ostali mjerili bio je onaj Pašičeve vlade. On je garantirao sva (ljudska, politička, vjerska i druga) prava građanima, ali je ujedno kralju, koji je dakako bio vrhovni vojni zapovjednik, davao veliku ovlast u sve tri grane vlasti, a pritom je državu rascjepkao u oblasti koje su negirale samobitnosti pojedinih južnoslavenskih naroda i bile su strogo podređene državnome središtu.²⁴ Prema navedenome prijedlogu ustava Kraljevina SHS je trebala biti uređena kao građanska država u obliku parlamentarne monarhije. Kao takva ona je garantirala široka građanska prava svojim državljanima, ali nije prepoznavala njihovu nacionalnu pripadnost niti prava južnoslavenskih nacija kao autonomnih kolektiva, cjepkajući ih i podređujući kralju i političkoj eliti u Beogradu, koji su gajili velikosrpske tendencije.

skupštine, 1921: I.4, 20; “Rad Ustavotvornog odbora”, *Novo doba* (Split), 3. II. 1921., 1; “Rad u Ustavotvornom odboru”, *Novo doba* (Split), 5. II. 1921., 1; “Predavanja dr. Trumbića u Novom Sadu”, *Novo doba* (Split), 8. II. 1921., 3; “Vukov dan”, *Politika* (Beograd), 8. II. 1921., 1; “Razgraničenje s Italijom”, *Politika* (Beograd), 8. II. 1921., 1; “Trumbičeve izjave”, *Novo doba* (Split), 11. II. 1921., 1; “Trumbić za jedinstvo države”, *Novo doba* (Split), 14. II. 1921., 1. Dalmacija je u ovo vrijeme bila slabo povezana s ostatkom države te je pitanje izgradnje željeznice bilo jedno od središnjih za njezin razvoj u međuraću, o čemu detaljnije v. Jakir (1999: 262–281). Za Uroša Desnicu, v. Roksandić (2017).

- 23 AKOST, FB, f. 20, “Ante Trumbić Frani Buliću, 27. XII. 1922.”; (*Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine*, 1921), 1–2; Gligorijević (1979: 93–94). Iako je novinarima bilo zabranjeno prisustvovati sjednicama Ustavnog odbora, novine su tijekom veljače 1921. godine putem stenografskih zapisnika redovito donosile izvještaje o njegovu radu: “Rad Ustavnog odbora”, *Novo doba* (Split), 3. II. 1921., 1.
- 24 Za prijedlog ustava Pašičeve vlade, koji je umnogome modeliran po ustavu Kraljevine Srbije iz 1903. godine, v. *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.3, 2–9; o njegovu prihvaćanju na Ustavnom odboru s 23 protiv 19 glasova v. *Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine*, 1921: I, 171; “Iz Ustavotvornog odbora. Prihvaćen Vladin nacrt ustava”, *Novo doba* (Split), 17. II. 1921., 1. U historiografiji je navedeni prijedlog ustava (koji će s manjim izmjenama biti prihvaćen kao ustav Kraljevine SHS) već mnogo puta analiziran, pa njegove odredbe i karakteristike ovaj članak neće detaljnije proučavati. Više o tome v. primjerice u Čulinović (1961: I, 322–323); Banac (1984: 397–398 [370–371]); Popović-Obradović (2008: 393–402); Prpa (2018: 142–149).

Nakon što je završio rad pograničnih komisija u Dalmaciji i Ustavnog odbora u Beogradu, sa zasjedanjem je nastavila Ustavotvorna skupština čiji je prvi redoviti sastanak nakon pauze održan 14. ožujka. Prije nego što se aktivnije uključio u njezin rad, Trumbić se u cilju prikupljanja informacija i orijentacije sastao s brojnim političarima, počevši s ministrom trgovine i industrije Vekoslavom Kukovcem. On mu je otkrio da Pašić ne dopušta ulazak stranog kapitala, potrebnog za izgradnju željeznica i luka, među ostalim i u Dalmaciji, dok se ne usvoji ustav.²⁵ Pašić je sa svoje strane imao planove kako neutralizirati opasnost koju bi Trumbićevo daljnje suprotstavljanje njegovim unutarnjopolitičkim zamislima moglo imati za budućnost Kraljevine SHS. Stoga mu je u razgovoru 19. ožujka ponudio mjesto poslanika u Rimu ili Parizu, pa i ponovno obavljanje dužnosti ministra vanjskih poslova. Trumbić je to odbio “jer ne mislim ostavljati zemlju”.²⁶ U stvarnosti je Trumbić nastavio osujećivati Pašićeve planove. Dan prije, 18. ožujka 1921., u hotelu Moskva posjetio ga je radikalski političar i bivši ministar Lazar Marković, a pored, dakako, vanjskopolitičkih tema (Italija), u razgovoru su se dotakli i unutarnje politike. Marković je upozorio Trumbića da je usvajanje proračuna (budžeta) Kraljevine SHS važnije od donošenja ustava jer u Srbiji vlada mentalitet prema kojem je časno služiti u vojsci, ali ne i podmirivati davanja državi.²⁷ Kao član Ustavnog odbora, otkrio je Trumbiću da pojedinci u redovima demokrata (Juraj Demetrović) smatraju da prijedlog ustava Pašićeve vlade želi podijeliti Hrvatsku i stoga ne žele mijenjati postojeće županijsko ustrojstvo. S druge strane, Drinković je u Ustavnom odboru tvrdio da je ovlašten od Radića izjaviti da on prima politički program

- 25 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 14. III. 1921.; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.5, 1. Početkom ožujka dogovoreno je da će se talijanska vojska evakuirati iz Dalmacije u tri etape, 1. i 20. travnja i 1. svibnja 1921., o čemu v. “Sporazum glede evakuacije”, *Novo doba* (Split), 8. III. 1921., 3. Za raspravu o gradnji željeznice u Dalmaciji u to vrijeme v. “Gradnja željeznice i naš izlaz na more”, *Novo doba* (Split), 11. III. 1921., 1; 12. III. 1921., 1. O Vekoslavu Kukovcu v. u: *Slovenski biografski leksikon* (dalje: SBL), sv. IV, 1932., 581 (Avgust Pirjevec), i u Čulinović (1961: II, 291–292).
- 26 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 19. III. 1921. Za jedno tumačenje povijesnih preduvjeta odnosa Trumbića i Pašića, doduše, s više faktografskih pogrešaka (početkom 19. stoljeća Banskom Hrvatskom nije posve upravljano iz Budimpešte; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti osnovana je 1866.; Vlaji nisu isto što i Vlasi itd.), v. Đokić (2010: 13–36). Odnos Trumbića i Pašića obradivao je i Petrinović (1991: 117–134), koji smatra njihove političke koncepcije u vrijeme i nakon Prvoga svjetskog rata posve sukobljenima.
- 27 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 18. III. 1921. O Lazaru Markoviću v. u: ESN, 2008., 622. (Đorđe Lopičić).

Narodnog kluba, ako potonji usvoji njegov ekonomsko-socijalni program, čime bi se HRSS uključio u rad Ustavotvorne skupštine. To bi značilo da Radić odustaje od republikanizma, što je brojnim poslanicima bilo teško vjerovati.²⁸

Radićev ulazak u Konstituantu, prema Trumbiću, bio bi “nov faktor” koji bi značio preokret političkog odnosa snaga, jer bi se time riješilo glavno pitanje, o formi vladavine (monarhizam/republikanizam), a “autonomistički princip” (federalizam) zadobio bi većinu što bi dovelo do Pašićeva pada i zamijenio bi ga po svojoj prilici Protić. Umjesto toga, zapisao je dalje Trumbić, Radić bojkotom rada Konstituante “badava predstavlja Hrvatsku”, on “nije političar, ni razuman” te ne zna “iskoristiti priliku”, već čini uslugu Pašiću. Potonji je tijekom ožujka u vladu već privukao JMO i grupu zemljoradnika oko Bogumila Vošnjaka, osiguravajući većinu za izglasavanje ustava. Naravno, Trumbiću je sada moralo biti potpuno jasno, iako je Marković tvrdio drugačije, da je Pašiću bilo svejedno hoće li za prijedlog ustava njegove vlade glasati opozicija ili će on biti izglasan protiv nje, a to znači protiv volje hrvatskog i većine ostalih nesrpskih naroda u Jugoslaviji. I doista, 26. ožujka rekonstruirana je Pašićeva vlada u koju su ušli i predstavnici JMO-a i manji dio članova SZ-a.²⁹ U to vrijeme, između 14. ožujka i 5. travnja, nije zasjedala Ustavotvorna skupština zbog dovršenja rada Ustavnog odbora. Trumbić je nastavio održavati “konkultacije” pa je tako 20. ožujka razgovarao s Jovanom Jovanovićem Pižonom koji se ograđivao od Vošnjaka i uvjeravao Trumbića da ostatak zemljoradnika neće ući u vladu. Međutim i on je rekao da će zemljoradnici ipak poduprijeti ustav ako bi on “ostao u manjini” jer je donošenje ustava nužda, ali u tom će se

28 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 18. III. 1921.; “Radić se odriče republikanizma”, *Novo doba* (Split), 14. III. 1921., 1. O Juraju Demetroviću v. u: *HBL*, sv. III, 1993., 288–289. (Tatjana Delibašić).

29 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 18. III. 1921.; “Položaj u Beogradu”, *Novo doba* (Split), 16. III. 1921., 1; “Utvrđivanje većine i rekonstrukcija Vlade”, *Novo doba* (Split), 21. III. 1921., 2; “Križa Vlade je riješena”, *Novo doba* (Split), 26. III. 1921., 1; Čulinović (1961: II, 292). Đorđe Stanković u svojoj, brojnim greškama i neutemeljenim interpretacijama opterećenoj knjizi, *Nikola Pašić i Hrvati* (1995: 105–108), temeljenoj na koncepciji da su hrvatski zahtjevi za federalizmom zapravo bili separatizam i uglavnom koncentriranoj na odnos Pašića prema Stjepanu Radiću, tvrdi da je Pašić htio donijeti ustav bez obzira na želje opozicije zbog kao-tičnih unutarnjih i vanjskopolitičkih prilika. S druge strane, Prpa (2018: 105), ponajprije na temelju analize ankete *Srpskoga književnog glasnika*, smatra da 1921. godine većina srpskih političara i intelektualaca sukob između centralističkih i federalističkih koncepcija nije smatrala nacionalnim pitanjem, već sukobom snaga pojedinih stranaka. O Bogumilu Vošnjaku v. u *SBL*, sv. XIV, 1986., 583–584. (Silvo Kranjec).

slučaju ograditi u par stvari, a među ostalim izjaviti i da se o željama hrvatskog pokreta, s kojim zemljoradnici žele surađivati, mora voditi računa. Jovanović je svoje mišljenje o trenutnom političkom stanju ovako izrazio Trumbiću: “Pašić i Pribičević vode velikosrpsku politiku i mrze Hrvate. To je sigurno. (...) Zato kupuju Muslimane i sve ostale, da Hrvati ostanu po strani.”³⁰

Ne treba zaboraviti odlučnu ulogu Svetozara Pribičevića u podržavanju Pašičeve politike i prijedloga ustava njegove vlade, ali ga Trumbić, izgleda, nije doživljavao kao političara koji je imao moć odlučivanja kao Pašić i po svemu sudeći, nije dolazio u kontakt s njime. Umjesto toga, 22. ožujka se u Zagrebu sastao s njegovim stranačkim suparnikom te prethodnikom i nasljednikom Laginje na položaju hrvatskog bana, Tomislavom Tomljenovićem. On mu je otkrio da se primio “teška srca banskog položaja”, kako on ne bi ostao u rukama onih, poput Pribičevića, koji su nesposobni za administraciju. Razgovor se većinom ticao pitanja uprave, a Tomljenović je bio pristaša centralizma i protiv Demetrovićeva prijedloga o županijama.³¹ Među posljednjima je Trumbić konzultirao osobno i idejno bliskog “cilindraša”, Ivana Lorkovića. Govorili su o prijedlogu ustava HRSS-a, koji je u svojim pojedinostima još uvijek bio nepoznat, ali i o prijedlozima podjele Kraljevine SHS na povijesne pokrajine čime bi se spriječilo centralističko preuređenje države. Kao slabu kariku u vladajućoj koaliciji Lorković je iskusno prepoznao DS čija su snaga i samostalnost već duže vrijeme bili problem NRS-u i Pašiću kojem je najviše stalo do toga “da bude na vlasti”, ali bez demokrata.³²

30 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 20. III. 1921.; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, I.5, 8. JMO je bio među glavnim političkim suparnicima sz-a zbog njegova inzistiranja na agrarnoj reformi koja bi teško pogodila bosanske begove. Detaljnije o tim temama v. Gaković (1982: 57); Kamberović (2003). O Jovanu M. Jovanoviću Pižonu v. u: *SBR*, sv. IV, 2009., 523–525. (Dragoš Petrović).

31 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 22. III. 1921.; “Dr. Trumbić u Zagrebu”, *Novo doba* (Split), 23. III. 1921., 4. Pribičević je u dotadašnjim Pašičevim vladama bio ministar prosvjete (Čulinović, 1961: II, 291–291). Više o Pribičeviću položaju u DS-u i odnosu prema Hrvatskoj 1921. godine v. Gligorijević (1970: 198); Matković (1995: 89–91). Prpa (2018: 187) prenosi mišljenje srpskog političara Božidara Markovića da je Pribičević imao utjecaja u Beogradu dok se smatralo da može privući znatan broj glasača iz Hrvatske. O Svetozaru Pribičeviću v. biografsku jedinicu u *HE*. Isto i za Tomislava Tomljenovića.

32 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 22. III. 1921. Više o nacrtu ustava HRSS-a u kontekstu drugih prijedloga ustava s hrvatske strane v. Sirotković (1999/2000: 299–300); o položaju Lorkovića u HZ-u v. Matković (1963: 26–27). Za Ivana Lorkovića, v. u: *HBL*, sv. IX, 2021., 49–50. (Stjepan Matković).

Kada se ponovno sastala Ustavotvorna skupština 5. travnja, Trumbić, koji se vratio u Beograd iz Splita u kojem je proveo uskršnje blagdane, zahvaljujući opširnim razgovorima bio je odlično upućen u razmišljanja vodećih hrvatskih i srpskih političara. Bilo je očigledno da će Pašić s potporom regenta Aleksandra diktirati i ostvariti gotovo sve svoje političke zamisli, među ostalim i o nazivu države, o čemu se tijekom ožujka raspravljalo u novinama, pa se Trumbić, znajući da je bitka izgubljena, počeo pripremati za privremeno “povlačenje” iz Beograda u Zagreb u kojem će biti politički znatno aktivan sljedećih mjeseci. Vjerojatno je u tome cilju počeo obnavljati svoje kontakte u Londonu, kako bi u Hrvatsku povratio stvari zaostale tamo iz vremena rata.³³ Prije toga, pripremio je obziran govor protiv vladina prijedloga ustava, a novi važan faktor, na koji se Trumbić od tada pa nadalje oslanjao u planiranju svoje političke strategije, bilo je Protićevo istupanje iz NRS-a, u kojem je postojala njegova frakcija, 8. travnja zbog radikalskog prihvatanja Obznane koja se mogla proširiti i na druge političke suparnike vlade. Naime, sljedećega dana i HRSS je objavio svoj prijedlog, Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske.³⁴ Stoga, u svojem govoru koji je pripremao, Trumbić nije htio samo kritizirati vladu, već i ponuditi svoj prijedlog (re)organizacije države.

Već je dobro poznato da je Trumbić 23. travnja 1921. u Ustavotvornoj skupštini započeo prvi govor, “jakim, a ipak čednim i ugodnim glasom”, kako je zapisao Rojc, u vezi s ustavom, što je za njega bila toliko važna stvar da je odmah na početku izjavio da se “boji govoriti”.³⁵ U početnome dijelu govora Trumbić

33 SVKST, AT, M401, “Nepoznati Anti Trumbiću, 18. IV. 1921.”; “Gradska kronika”, *Novo doba* (Split), 29. III. 1921., 3. Dok je jugoslavenski orijentirana hrvatska javnost, posebice u Dalmaciji, bila za to da se država nazove Jugoslavijom, NRS na čelu s Pašićem zalagao se za ostanak naziva Kraljevina SHS, kako se vidjelo već po prijedlogu ustava Pašićeve vlade, što je uskoro prihvatio i DS, a time i većina u Ustavnom odboru Ustavotvorne skupštine. Detaljnije o tome v. “Za Jugoslaviju!”, *Novo doba* (Split), 23. III. 1921., 1; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.3, 2; Rojc (2013: 105–112); Stanković (1995: 57–58).

34 AKOST, FB, f. 20, “Ante Trumbić Frani Buliću, 27. XII. 1922.”; “Iz Konstituyente”, *Novo doba* (Split), 11. IV. 1921., 1; Stanković (1972: 81); Sirotković (1999/2000: 299–307). Banac (1984: 399 [371–372]) navodi samo da je Protić istupio iz parlamentarnog kluba NRS-a u Ustavotvornoj skupštini.

35 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.16, 5 [objavljeno više puta na latinici, pa tako i u Trumbić, 1998: (192–230)]; Rojc (2013: 178). Trumbićev je svoj prvi govor držao u sultobu 23. i dovršio ga je u ponedjeljak 25. travnja 1921. U hrvatskoj su historiografiji Trumbićevi najznačajniji govori u Ustavotvornoj skupštini više puta analizirani. Usp., primjerice, Horvat (1942: 110–112); Smith Pavelić (1991: 281–288); Petrinović (1991: 161–168); Banac (1984: 402

se osvrnuo na način političkog djelovanja najvećih stranaka, ustvrdivši da se one za vrijeme izbora za Ustavotvornu skupštinu nisu jasno odredile u pogledu uređenja države, a u skupštinskome radu stvorile su neprijateljsku atmosferu zbog čega je “našom sentimentalnom prirodom” počelo dominirati pitanje “plemenskog spora”. *Hrvatsko pitanje*, prema Trumbiću, nastalo je kada poslanici HRSS-a, kao predstavnici hrvatskoga seljaštva, nisu predali punomoć za Konstituantu, čime je veliki dio hrvatskoga naroda ostao bez legitimnoga predstavnika.³⁶ Treba istaknuti da je Trumbić predložio da je potrebno kazniti poslanike HRSS-a istim zakonima po kojima postoji Ustavotvorna skupština, ali je naveo da su odgovorni i “drugi faktori” koji nisu zahtijevali od poslanika da vrše svoju dužnost. Naime, smatrao je da je kod “hrvatskog elementa” nezadovoljstvo “sveopće i duboko” jer “državni faktori” ne brinu o interesima Hrvatske. Štoviše, državne vlasti nisu reagirale na pogreške na koje su upozorene, utvrdio je Trumbić pozivajući se na Rojca, i učinile su sve da ozlojede Hrvate te su lošom upravom u Hrvatskoj kontaminirale hrvatsko-srpske odnose.³⁷

U svojem govoru Trumbić je na nekoliko mjesta dao do znanja da je on pristaša ideje narodnog jedinstva Hrvata i Srba, tvrdeći da među njima nema “plemenske” razlike, već samo “diferencije”. Dakle, on je zastupao unitarizam i smatrao je da su Hrvati i Srbi dva plemena istoga naroda.³⁸ Nadalje, tvrdio je

[374]); Sirotković (1991: 121–127). Zbog toga će se u ovome članku dati samo glavne točke njegovih govora.

- 36 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.16, 5–6. Trumbić se požalio i na nedostupnost stenografskih zapisnika iz Ustavnog odbora, zbog čega nije mogao optimalno pripremiti svoj govor u Ustavotvornoj skupštini. Iako su poslanici smjeli prisustvovati sjednicama Ustavnog odbora, nisu dobivali stenografske zapisnike, koje su pak novinari dobivali i putem njih izvještavali u novinama, kako je već spomenuto.
- 37 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.16, 6–9. Trumbić se poziva na Rojčev članak “Prilike u Hrvatskoj”, *Nova Evropa* (Zagreb), 1. IV. 1921., 46–71 [debate je nastavio u knjižici Rojc (1922); podosta drugačija verzija ovoga rada, bez napomena o razlikama, dostupna je na latinici u Rojc (2013: 126–164)]. U članku je Rojc uspjeh HRSS-a i otpor hrvatskoga seljaštva vlasti u Beogradu objašnjavao danas već dobro poznatim (barem u hrvatskoj historiografiji) režimskim postupcima, poput nostrifikacije austrougarskih kruna i njihove zamjene jugoslavenskim dinarima na štetu “prečanskih” krajeva, nasilja vojske Kraljevine Srbije i njezina “zaposjedanja” Hrvatske te, naravno, seljačkom pobunom protiv žigosanja stoke 1920. godine, u kojoj su ubijeni brojni neležni ljudi na svim stranama. Više o tim događajima v. Banac (1984, 222–224, 248–260 [212–214, 235–246]).
- 38 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.16, 6, 12, 15. Ideja “narodnog jedinstva” Hrvata i Srba javlja se na prijelazu sa 19. na 20. stoljeće u redovima napredne omladine u Ban-

da je čin ujedinjenja 1. prosinca 1918. izraz narodne volje i da Srbija, “po volji naroda” monarhija s dinastijom Karađorđevića, ima osobiti položaj u novoj državi kao jedna od pobjednica u Prvome svjetskom ratu te da je to činjenica koja omeđuje suverenitet Ustavotvorne skupštine. Ponajprije zbog otpora “srpskog elementa”, smatrao je da Kraljevinu SHS nije moguće preurediti na federalističkome temelju ili na osnovi “državno-pravne autonomije” kakvu je Hrvatska imala prema Ugarskoj. Izjavio je da se u načelu slaže s prijedlogom ustava vlade jer je za “unitarnu državu” Južnih Slavena djelovao od kada je izbio Prvi svjetski rat. Sve su te Trumbićeve konstatacije, međutim, bila obazriva ogradaivanja kako njegova daljnja kritika prijedloga ustava vlade pod vodstvom Pašića ne bi bila shvaćena kao kritika ideala jugoslavenskog jedinstva. Naime, u posljednjem dijelu svojega govora, Trumbić je ocijenio da je prijedlog ustava vlade u raskoraku s “realnim životom”, odnosno, da on apstrahira od njega jer se ugleda na ustave Kraljevine Srbije iz 1888. i 1903. godine koji su bili napisani za “malu sredinu”, u vrijeme kada je ideja “nacionalnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca” bila u slijepoj ulici. Posebice je zamjerio to da se u prijedlogu ustava vlade ograničavaju prava parlamenta i sloboda tiska, a država se cijepa na oblasti, što je ocijenio “opasnim pokušajem”. Primijetio je da u ovome prijedlogu ustava dominira duh nadmoćnosti politike nad narodom, duh državne egzekutivne vlasti koji obesnažuje načelo parlamentarne ustavnosti. Zaključio je da treba ići putem unifikacije, a ne uniformiranja, kao i da zbog navedenih problema ne može prihvatiti od vlade predloženi nacrt ustava.³⁹

skoj Hrvatskoj. Prema njoj, Hrvati i Srbi su jedan narod koji je bio odvojen tokom povijesnog razvitka, ali koji će se u budućnosti potpuno ujediniti političkim, kulturnim i drugim svjesnim djelovanjem. Politička filozofija narodnog jedinstva bila je aproprirana u politici HSK-a, ali njezin hrvatski dio nije odustajao od teorije hrvatskoga državnog prava. Dok su Trumbić i Supilo u Dalmaciji prihvaćali ideju narodnog jedinstva o Srbima, Hrvatima i Slovencima kao trima ravnopravnim “plemenima” istoga naroda, koja je u Kraljevini SHS evoluirala u unitarizam, Pašić ju je koristio da istakne glavnu ulogu Srba u borbi za južnoslavensko ujedinjenje, u kojoj su Hrvati i Slovenci imali podređenu ulogu. Više o tome v. Banac (1984: 98–99, 117–118 [101, 118–119]); Petrinović (1991: 7, 60, 94, 161).

- 39 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.16, 10–21. Osim otpora “srpskog elementa”, Trumbić je smatrao da federalizacija Kraljevine SHS (što je bio prijedlog Narodnoga kluba) ili njezino preuređenje u više državno-pravnih autonomnih dijelova (prijedlog Jugoslavenskoga kluba) nije moguće zbog teritorijalne podjele s obzirom na ekonomske prilike, zatim zbog nemogućnosti razgraničenja među “plemenima”, posebice između Srba i Hrvata, ali je držao i da bi federalizacija sprječavala puni prosvjetni, socijalni i ekonomski razvitak. (Ibid., 13); “Iz Konstituante”, *Hrvat* (Zagreb), 26. IV. 1921., 1. Više o etničkoj, državnojpravnoj i ekonomskoj

Nakon što je održao govor, na izlazu iz zgrade Ustavotvorne skupštine Trumbića je dočekaao Rojc, očito zadovoljan što je njegov članak “Prilike u Hrvatskoj” naišao na povoljan prijem jednoga od najvažnijih hrvatskih političara. Putem do hotela Moskva, gdje je Trumbića čekala njegova supruga Ana, razgovarali su o tome da većinu srbijanskih političara nikakvi razlozi ne mogu odvratiti od prihvaćanja toga “izraza megalomanskoga neobuzdanoga šovinizma”, ustava koji je predložila Pašićeva vlada i koji je prihvatio Ustavni odbor. Dakako, Trumbića su zanimale reakcije na njegov govor širom Kraljevine SHS, a za to je zadužio nekadašnjega osobnog tajnika dok je bio ministar vanjskih poslova i još uvijek bliskoga suradnika, Pavla Ostovića.⁴⁰ On je pripremio Trumbićev govor za tiskanje u dnevniku *Slobodna tribuna*, koju je uređivao Trumbićev suradnik iz Jugoslavenskog odbora, Jovan Banjanin, a uz to je govor objavljen i kao zasebna publikacija i na latinici i na ćirilici.⁴¹

Kako je javljao Ostović prema ranim izvještajima od pouzdanika poput Banjanina, prve impresije u Zagrebu na Trumbićev govor bile su povoljne. Dok stranačko glasilo HRSS-a, *Slobodni dom*, nije obraćalo pažnju na događaje u Ustavotvornoj skupštini ustrajući na tvrdnji da ona nije suverena, *Hrvat*, glasilo HZ-a, ocijenio je da je Trumbić u svojem govoru, “koji je bio od čitave naše javnosti iščekivan osobitom napetošću”, ispravno ustvrdio da u “našoj državi postoji hrvatsko pitanje, i to je pitanje izazvano bez krivnje Hrvata”. “Jezgru te misli”, nastavljao je *Hrvat*, iznijeli su već Anton Korošec, Rojc, Protić i Banjanin.⁴² S druge strane, odmah su reagirali hrvatski demokrati koji su u dnevniku *Riječ* ocijenili da “cjeloviti dojam njegova govora nije odgovarao onoj sveopćoj pažnji i očekivanju”, posebice stoga što nije logično da ne glasa

heterogenosti zemalja koje su nakon Prvoga svjetskog rata tvorile Kraljevinu SHS dostupne su danas poprilično zastarjele studije, dijelom marksistički inspirirane: Čulinović (1956, 1959); Mirković (1962: 339–343). Noviji pogled nudi Banac (1984: 21–115 [31–116]).

40 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 28. IV. 1921.”; Rojc (2013: 190–191). Više o Ani (Netty) Trumbić rođ. Karaman v. u Kovačić i Trogrlić (2015: 38). Više o Pavlu Ostoviću u: HE, s. v. “Ostović, Pavle”.

41 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 28. IV. 1921.”; “Govor dr. Ante Trumbića izrečen u sjednicama 23. i 25. aprila 1921. Ustavotvorne skupštine u Beogradu povodom generalne rasprave o ustavu”, *Slobodna tribuna* (Beograd), 1. v. 1921., 1–8; Trumbić (1921). Više o Banjaninu v. u Mira Gumhalter, “Banjanin, Jovan”, u: HBL, sv. I, 1983., 427–428.

42 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 28. IV. 1921.”; “Javno pismo republikanske zastupničke većine banske Hrvatske hrvatskomu narodu!”, *Slobodni dom* (Zagreb), 27. IV. 1921., 1; “Hrvatsko pitanje”, *Hrvat* (Zagreb), 27. IV. 1921., 1. Za Antuna Korošca v. HE, s. v. “Korošec, Antun”.

za vladin prijedlog ustava zbog prigovora koji su se mogli iznijeti “u specijalnoj debati”. Dan kasnije *Riječ* je bila oštrija, izjavivši u uvodniku da nakon sjajnoga rada na polju vanjske politike Trumbić nije učinio gotovo ništa da djeluje na “ekstremne struje među Srbima i Hrvatima, da ih zbliži u radu na ustavu”, zatim, da njegovi uski pristaše oko *Slobodne tribune* djeluju protiv DS-a, kao i da mu je govor bio “suviše negativan, a premalo pozitivan”, žaleći što Trumbić nije iznio svoj prijedlog ustava. Hrvatske demokrate zasigurno je najviše pogodila kritika stanja u Hrvatskoj pa je tako Ostović javljao Trumbiću da Većeslav Wilder javno demantira da mu je tijekom dijela govora o Rojčevu članku upadao u riječ. Splitski dnevnik *Novo doba*, dobrim dijelom prijateljski raspoložen prema unitarističkim shvaćanjima i vodećim političkim krugovima u Beogradu, isprva je znakovito šutio ograničivši se na prenošenje Trumbićeva govora, a slično je postupila i beogradska *Politika*.⁴³

/ Istupanje protiv Vidovdanskog ustava

Prvosvibanjska pauza u Ustavotvornoj skupštini trajala je od 27. travnja do 9. svibnja, a u to vrijeme počele su se skupljati dodatne reakcije na Trumbićev govor. Radikali u Srbiji bez dlake na jeziku su u *Samoupravi*, glavnome stranačkom glasilu NRS-a, izjavili da iza Trumbićevih prijedloga revizije nacрта ustava stoji “samo glas jednoga poslanika”, koji predstavlja “ono malo birača sa neutralne liste u Dalmaciji”. Trumbićeva kritika neodređenosti stranaka u pogledu uređenja države prilikom izbora za Konstituantu radikali su popratili riječima da on sâm nije “ništa, apsolutno ništa, u tom pogledu učinio”. Srbijski demokrati u njima bliskome dnevniku, *Trgovinskome glasniku*, smatrali su da u Trumbićevu govoru “drastično izbija nedosljedna suprotnost između načelnoga unitarizma” i “praktičnoga državnog uređenja”. Reagirala je i *Politika* koja je na naslovnici objavila osvrt uglednoga pravnika Slobodana Jovanovića koji je bit Trumbićeva govora vidio u odbacivanju federalizma i centralizma u korist devolucije koja je “nešto više od samouprave” i “nešto manje od

43 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 28. IV. 1921.”; “Mišljenje političkih krugova o govoru dra Trumbića”, *Riječ* (Zagreb), 25. IV. 1921., 7; “Trumbićev govor”, *Riječ* (Zagreb), 26. IV. 1921., 1; “Dr. Trumbić o nacrtu ustava”, *Novo doba* (Split), 27. — 28. IV. 1921., 1; “G. Trumbić protiv Vlade”, *Politika* (Beograd), 26. IV. 1921., 1. Više o Wilderu v. u HE, s. v. “Wilder, Većeslav”.

federalizma”.⁴⁴ U međuvremenu se zbog negativnih reakcija iz kruga vlade u Beogradu u stranačkim glasilima u Hrvatskoj razvila debata u vezi Trumbićeva govora, što je on pažljivo pratio. *Hrvat* je objavio da je kritika *Trgovačkog glasnika* tendenciozna i da joj je cilj pokazati kako je diskusija s Hrvatima nemoguća čak i na temelju Trumbićeva unitarizma. *Slobodna tribuna* odgovorila je *Riječi* da praznim frazama kontrira Trumbićevim opravdanim kritikama nacрта ustava, odbacivši insinuacije da nešto posebice zamjera DS-u. Konačno, 7. svibnja i *Novo doba* je prekinulo šutnju te u uvodniku, koji je vjerojatno pisao Vinko Kišić, ocijenilo da je Trumbićev govor “[o]tmjen u formi, dubok u koncepcijama, topao u čuvstvima”, tumačeći da je on zahtjev za “dobrom upravom” i redom, negativno se osvrnuvši na kritike iz redova DS-a i NRS-a.⁴⁵

I sa svoje je strane Trumbić Pašićevim radikalima pripremio odgovor. Sastao se s Protićem u Zagrebu kako bi stvorili zajedničku platformu protiv vladina prijedloga ustava. Zatim je 10. svibnja sudjelovao na konferenciji u Pašićevu kabinetu u Beogradu, na kojoj je izjavio da ne može preuzeti nikakvu odgovornost za vladine mjere protiv Radića.⁴⁶ Ključni je korak u Ustavotvornoj skupštini nastupio 12. svibnja kada je većina glasala za prihvaćanje vladina prijedloga ustava u načelu. Drinković je u podužem govoru, stalno prekidanom uvredama od demokrata, najavio da Narodni klub neće podržati vladin ustav koji je ništavan za Hrvatsku jer je donesen majorizacijom Hrvata i da se Klub povlači iz rada nezakonite Konstituante. Poslanici HRSS-a, HZ-a i HSP-a pokušali su se 21. svibnja zajedničkim apelom u *Hrvatu*, koji je cenzuriran i plijenjen, obratiti hrvatskome narodu. Tvrdeći da su prekršeni posljednji zaključci Hrvatskoga sabora o formi vladavine i unutarnjem društvenom uređenju na temelju ravnopravnosti u zajedničkoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, ponovili su da će ustav donesen majorizacijom Hrvata biti bez ikakve pravne

44 *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, I.18, 15; “Povodom govora g. Trumbića”, *Samouprava* (Beograd), 27. IV. 1921., 1; “Mišljenje dr. A. Trumbića o ustavu”, *Trgovinski glasnik* (Beograd), 28. IV. 1921., 1; Slobodan Jovanović, “Trumbićev govor”, *Politika* (Beograd), 30. IV. 1921., 1. Više o Slobodanu Jovanoviću v. u: *SBR*, sv. IV, 2009., 624–631 (Čedomir Popov).

45 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 11. V. 1921.”; “Beogradska štampa o govoru dra. Trumbića”, *Hrvat* (Zagreb), 30. IV. 1921., 1; Rudolf Giunio, “Jedna neispravna kritika”, *Slobodna tribuna* (Zagreb), 1. V. 1921., 9; “Dojam Trumbićeva govora”, *Novo doba* (Split), 7. V. 1921., 1. O Vinku Kišiću, v. *HBL*, sv. VII, 2009., 326–327 (Ivo Perić i redakcija).

46 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 11. V. 1921.”; “Trumbić-Protićeva akcija”, *Novo doba* (Split), 10. V. 1921., 3; “Položaj u Hrvatskoj”, *Novo doba* (Split), 11. V. 1921., 1; Gligori-jević (1979: 106).

vrijednosti za Hrvatsku.⁴⁷ Čak niti u većini manjih pitanja vlada nije popuštala prijedlozima opozicije, kako se Trumbić uvjerio držeći drugi govor 19. svibnja, ometan od strane radikalskih i demokratskih poslanika, i nakon odgode zbog toga što je prijašnju večer po namještenom rasporedu trebao nastupiti pred gotovo praznom Ustavotvornom skupštinom. Trumbić je u govoru ponovio da je pristaša monarhije “jer je dinastija Karađorđevića po historiji, a naročito po posljednjem periodu historije Srbije i naše opće zaslužila i dostojna je da bude na čelu političkoga života naše države, i danas kad su se veliki ratovi svršili”. Založio se za to da naziv države bude Ujedinjena Jugoslavenska Kraljevina, a ime Jugoslavija, da stručna komisija izradi novi jedinstveni državni grb, a da naziv jezika bude jugoslavenski ili barem “srpski ili hrvatski”. I za ovaj se govor Trumbić pobrinuo da bude objavljen na latinici u Hrvatskoj, a Ostović je zbog prostora zaobišao zajedničarski *Hrvat* i izabrao zagrebački *Obzor* kojeg je uređivao Milivoj Dežman. Zanimljivo je da *Novo doba*, koje je pratilo svaki Trumbićev potez i redovito istupalo za jugoslavensko ime države, vjerojatno zbog konfuzije uslijed promjene u rasporedu govora u Ustavotvornoj skupštini, s relativno velikim zakašnjenjem prenijelo Trumbićev govor.⁴⁸

Krajem svibnja u Zagrebu su u punom jeku bile pripreme za proslavu tristote godišnjice rođenja bana Petra Zrinskog, koju je u obliku akademije Matici hrvatskoj predložio političar HZ-a i sveučilišni profesor filozofije Albert Bazala. On je smatrao da u nedavnoj obljetnici (30. travnja) zrinsko-frankopanske katastrofe nije bila “iznesena kulturna ideja, što leži u toj borbi protiv germanstva” te bi se na akademiji Matice hrvatske “bacio pogled unatrag i

47 DAZG, IP, kutija 3, br. 64, “Poruka R. V. narodnih zastupnika o ništetnosti centralističkog ustava, 21. V. 1921.”; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine* (1921: I.21, 26–35; I.22, 14–18); “Subotnja zapljena”, *Hrvat* (Zagreb), 23. v. 1921., 1; Matković (1963: 78); Banac (1984: 399 [372]).

48 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 23. V. 1921.”; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, I.22, 2–4; “Govor dra Ante Trumbića”, *Obzor* (Zagreb), 24. v. 1921., 2; “Ime države, emblem i jezik”, *Novo doba* (Split), 28. V. 1921., 2–3. Trumbić je i 24. svibnja u Konstantanti održao govor u vezi državljanstva i vjerskih pitanja, založivši se za isticanje odvajanja crkve od države kao načela u ustavu, čemu su se Katolička i Srpska pravoslavna crkva (SPC) protivile. To nije bilo potaknuto samo nedefiniranošću toga pitanja u prijedlogu ustava, već je ponajprije bilo uvjetovano bojazni od hegemonije SPC-a u Kraljevini SHS, ali i vršenjem političkih agitacija od strane (katoličkih, pravoslavnih i muslimanskih) klerika što bi stvorilo “težak duševni položaj u našem narodu”. Usp. *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.30, 12–15; Matijević (1991: 117–119). O Milivoju Dežmanu, v. u: *HBL*, sv. III, 1993., 369–370. (Miroslav Šicel).

za sve vrijeme do današnjeg dana”, a trebao bi biti pozvani jedan književnik i jedan političar “koji nije strančar, nego ugledan čovjek”.⁴⁹ Izbor je pao na Trumbića koji je brzojavom potvrdio da će 5. lipnja sudjelovati i govoriti “na spomenslavi zrinsko-frankopanskoj” u Sokolskome domu kraj Hrvatskoga narodnog kazališta, a pored njega je dolazak potvrdio jezikoslovac Stjepan Bosanac. Dakako da je ovo bila izvrsna prilika da Trumbić hrvatskoj javnosti opširnije razloži svoja politička stajališta. To mu nije bilo dopušteno u sve netolerantnijoj atmosferi u Ustavotvornoj skupštini koju je postepeno napuštala opozicija, dok je Matica hrvatska na akademiju pozivala članove vlade, pripadnike vojske, predstavnike crkvi, Sveučilišta u Zagrebu i Jugoslavenske akademije, strane konzule, političare i brojne druge.⁵⁰

Krug intelektualaca oko *Slobodne tribune* preko Ostovića je upozoravao Trumbića da su u Matici hrvatskoj okupljeni zajedničari i frankovci te da će se govorom na akademiji pojačati neraspoloženje Beograda prema njemu, posebice s obzirom na apel HRSS-a, HZ-a i HSP-a od 21. svibnja. Po svemu sudeći je Trumbić pokušao dogovoriti sudjelovanje Milana Marjanovića na svečanoj akademiji, što je ovaj otklonio jer nije htio biti s Bazalom niti “viđen zajedno”, a akademiju je s drugim intelektualcima oko *Slobodne tribune* ocjenjivao kao besmisleni paradu iz koje će “zajedničari i slični” htjeti izbiti “partijski kapital”. Trumbiću je, međutim, HZ bio bliži od ijedne druge stranke i 5. lipnja prvi je put poslije rata u Zagrebu održao govor, u dvorani Sokolskog doma, prepunoj uzvanika i zagrebačkog građanstva. Prisutni su ga pljeskom dugo i oduševljeno pozdravljali nakon govora Bazale i Bosanca, a u njegovu govoru osjetila se “neka nota ogorčenosti” koja bi se rasplinula u tonovima vjerovanja “u konačnu pobjedu njegovih i narodnih ideala”. Glavni je ideal za Trumbića i dalje bilo “narodno jedinstvo” Srba, Hrvata i Slovenaca, a tema njegova govora pobjeda slobode nad nasiljem i nad “prepotencijom pojedinaca i izvjesnih grupa”.⁵¹

49 HDA, fond 1567: Matica hrvatska (dalje: MH), kutija 42, Zapisnici odborskih sjednica 1921. (dalje: Zapisnici), “Treća sjednica Zajedničkoga odbora Matice hrvatske, 3. svibnja 1921.”, str. 594. Inače je 29. svibnja u Parizu preminuo Milenko Vesnić koji je jedno vrijeme bio premijer dok je Trumbić bio ministar vanjskih poslova: “Dr. Milenko Vesnić”, *Novo doba* (Split), 30. V. 1921., 1. Za Alberta Bazalu, v. u. *HBL*, sv. I, 1983., 553–556. (Vladimir Filipović).

50 HDA, MH, kutija 42, Zapisnici, “Peta sjednica Zajedničkoga odbora Matice hrvatske, 24. svibnja 1921.”, str. 598. O Stjepanu Bosancu, v. u. *HBL*, sv. II, 1989., 179–180. (Tomo Žalac i Zlatko Vince).

51 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 28. V. 1921.”; “Matičina proslava 300. go-

Nesumnjivo je da je pod prepotentnim pojedincima i grupama Trumbić mislio na Pašića i Pribičevića, odnosno, na NRS i DS, koji su pokušali njegov govor na akademiji Matice hrvatske preokrenuti u svoju korist. *Riječ* je tako pisala da Trumbićev navod o slobodnoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, oslobođenoj hegemonije jednoga plemena nad drugim, ide protiv “(politike) tzv. Hrvatske zajednice”, kao i protiv “zajedničarskih, radićevskih i frankovačkih vođa” i “Drinković-Lorkovićeve taktike sabotaže države”. Kao protumjeru protiv takva zloupotrebljavanja njegovih riječi od strane demokrata, Trumbić se jače povezo sa zemljoradnicima,⁵² a pred konačno glasanje za vladin nacrt ustava je 27. lipnja 1921. posljednji put progovorio u Ustavotvornoj skupštini. Izjavio je da u ustavu nema “osnovne državničke misli” koja bi trebala biti “osnovica našeg državnog života” jer se umjesto jugoslavenskog imena države govori “o političkom trojstvu Srbije, Hrvatske i Slovenije” pod kojim se gura “centralistički sistem”, a u isto vrijeme izaziva “plemenski antagonizam”. Smatrao je, na veliko nezadovoljstvo poslanika NRS-a i DS-a, da se dijeljenjem države na oblasti želi raskomadati Hrvatsku i da je “režim” u Beogradu zaoštrio plemenske sporove (među ostalim, narušavanjem nezavisnosti sudova i slobode tiska) koji su postali gori nego za vrijeme Austro-Ugarske.⁵³

Sljedećega dana, 28. lipnja 1921., na blagdan sv. Vida po julijanskom kalendaru i na obljetnicu Bitke na Kosovu, koja je postala utemeljujući mit za modernu Srbiju, u Ustavotvornoj skupštini prihvaćen je vladin nacrt ustava koji je prozvan Vidovdanskim ustavom. On je u međuvremenu prošao samo kroz manje izmjene poput odustajanja od dvodomnog parlamenta. Za ustav su

dišnjice Zrinskoga”, *Obzor* (Zagreb), 6. VI. 1921., 1; “Trumbić za Jugoslaviju”, *Novo doba* (Split), 6. VI. 1921., 3; Smith Pavelić (1991: 281). Više o Milanu Marjanoviću, v. Šepić (1960).

52 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 20. VI. 1921.”; “Za konstrukciju – protiv destrukcije. Povodom nedjeljnog govora g. Trumbića”, *Riječ* (Zagreb), 7. VI. 1921., 1. Usp. i “Politika u Hrvatskoj”, *Novo doba* (Split), 16. VI. 1921., 2. U Zagrebu je 19. lipnja 1921. održana skupština SZ-a, na kojoj su govorili Avramović o unutarnjoj i Jovanović Pižon o vanjskoj politici Kraljevine SHS. Ostović je svjedočio da je ona bila dobro posjećena, posebice od mladeži, koja je sa simpatijama slušala izlaganja. Više o aktivnostima i shvaćanjima Avramovića i Jovanovića Pižona u okvirima SZ-a v. Gaković (1982: 15, 46–49, 54–55 itd.).

53 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 23. VI. 1921.”; (*Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.54, 25–27); “Završetak specijalne debate”, *Novo doba* (Zagreb), 30. VI. 1921., 2; (Banac, 1984: 402 [374]). I ovaj je govor Trumbić pripremio za tiskanje na latinici u Hrvatskoj, a zanimljiva je činjenica da niti jedan Trumbićev govor u Ustavotvornoj skupštini u citiranim *Stenografskim beleškama* nije tiskan na latinici, nego na ćirilici, iako su se ravnomjerno trebala koristiti oba pisma.

glasala 223 od 285 prisutnih poslanika, protiv je bilo 35 poslanika (uključujući i Trumbića), a odsutan je bio čak 161 poslanik. Vidovdanski ustav za Trumbića je bio “izglasan sa kukavnom većinom, pomoću velikosrpskog fanatizma, terora i mita”, i bio je “uperen u prvom redu” protiv Hrvata. U historiografiji se manje ističe činjenica i da je HRSS bojkotom rada Konstituante omogućio Pašiću da puno lakše sastavi većinu i progura Vidovdanski ustav, što je Trumbić od tada zamjerao Radiću.⁵⁴ Ostović ga je izvještavao o podijeljenosti demokrata u što je čitava opozicija polagala nade, pa tako i Trumbić, a poslao mu je i dnevne novine iz Hrvatske koje su izvještavale o izglasavanju Vidovdanskog ustava. On je s pravom ocijenjen u novijoj hrvatskoj i dijelu novije srpske historiografije kao neodrživo centralističko rješenje za višenacionalnu državu, koje je kralju davalo velike ovlasti u sve tri grane vlasti.⁵⁵ Bez obzira na to, novi ustav omogućavao je u određenim aspektima nešto šira politička i građanska prava u odnosu prema prošlim razdobljima kroz koja su prošli narodi Jugoslavije i time razvitak živoga političkog života u kojem će Trumbić dvadesetih godina aktivno sudjelovati.

54 AKOST, FB, f. 20, “Ante Trumbić Frani Buliću, 27. XII. 1922.”; Smith Pavelić (1991, 288); Banac (1984: 399, 403–405 [371, 375–376]). Za ustav su glasali poslanici DS-a, NRS-a, JMO-a, Džemijeta, SKS-a, trojica poslanika SZ-a i jedan neovisni poslanik. Protiv ustava glasali su SPJ i JRS, većina SZ-a i disident NRS-a M. Ivanić, a rad Ustavotvorne skupštine bojkotirali su poslanici HRSS-a, KPJ-a, HSP-a, Narodnog kluba i Jugoslavenkog kluba. Detaljnije o tome v. Gligorijević (1979: 110). Posljednji trenuci prije izglasavanja Vidovdanskog ustava bili su dramatični za Pašića jer nije bilo sigurno hoće li poslanici Džemijeta glasati potvrdno, zbog čega je Pašić “preklinjao” vodstvo SZ-a da njegovi poslanici glasuju za Vidovdanski ustav. To se u Zemljoradničkom parlamentarnom klubu ozbiljno razmatralo, ali na vijest o tome da će Džemijet podržati Pašića, zemljoradnički Klub je ostao pri odluci da glasuje protiv (Ibid.: 109); Gaković (1982: 67).

55 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 2. VII. 1921.”; “Porodaj ustava”, *Obzor* (Zagreb), 30. VI. 1921., 1; “Ustav”, *Riječ* (Zagreb), 30. VI. 1921., 1–2; “Vidovdanski ustav ujedinjene Jugoslavije”, *Novo doba* (Split), 30. VI. 1921., 1; Banac (1984: 404 [376]); Đokić (2007: 47–48 [srpski prijevod: Đokić, 2010: 72–73]); Prpa (2018: 107–109, 148–149). S druge strane, interpretacije dijela srpske historiografije proizašle iz radikalskih shvaćanja smatraju da je Vidovdanski ustav logični svršetak procesa koji je započeo “prvodecembarskim” činom, odnosno ujedinjenjem Države SHS s Kraljevinom Srbijom, a koji je stvorio “jedinственu” nasuprot nepoželjne “složene”, odnosno nefunkcionalne države: Marković (1935: 151–169); Stanković (1995: 103).

/ Trumbić u novim političkim odnosima u Kraljevini SHS

Odmah nakon izglasavanja Vidovdanskog ustava, 28. lipnja 1921., izvršen je atentat na regenta Aleksandra. Ubrzo se ispostavilo da je atentator bio komunistički omladinac Spasoje Stejić, što nije bilo iznenađujuće s obzirom na komunističku propagandu koja se posebice obraćala osiromašenim i idealistički nastrojenim mladim ljudima, nudeći im nadu utopijske budućnosti. Potom su 21. srpnja zagovornici terorističkih metoda među komunističkom mladeži uspješno izvršili atentat na ministra unutarnjih poslova, demokrata Milorada Draškovića. Vlasti u Beogradu odmah su pristupile zabrani KPJ-a donoseći Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi 2. kolovoza, iako ta stranka nije izravno sudjelovala u organizaciji atentata. Trumbić nije bio prisutan u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS, koja je nastala iz Ustavotvorne skupštine, kada je izglasan, kako je nazvan, Zakon o zaštiti države, ali je u poruci predsjedniku Skupštine Ribaru obrazložio da neće sudjelovati u glasanju. Naime, ocijenio je da se radi o iznimnom zakonu “eminentno političke prirode” koji stvara “jedan opasan ustavni precedent”.⁵⁶

Mnogo više Trumbićeve pažnje zaokupljali su novi momenti u odnosima Kraljevine SHS s Kraljevinom Italijom. Potonja je u proljeće 1921. evakuirala većinu svojih trupa iz jugoslavenskih krajeva, ali su preostala goruća pitanja u vezi Slobodne Države Rijeka poput sušačke luke Baroš, čije je neograničeno pravo iskorištavanja Rapaljskim ugovorom pripalo Kraljevini SHS, ali je to počela osporavati talijanska strana.⁵⁷ Potaknut vijestima u talijanskom tisku,

56 AJ, MUP KJ, f. 23, “Lenjinov govor o zadacima saveza omladine, 1920.”; “Atentat na regenta”, *Politika* (Beograd), 29. VI. 1921., 2; “Milorad Drašković”, *Politika* (Beograd), 22. VII. 1921., 1; *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS: 1921, I.4, 15*; “Iz Narodne skupštine”, *Novo doba* (Split), 3. VIII. 1921., 1; “Zakon Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi”, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (Beograd), 3. 8. 1921., 1–2; “Izjava dr. Trumbića o Zakonu za zaštitu javne sigurnosti i poretka u državi”, *Novo doba* (Zagreb), 5. VIII. 1921., 2; Ribar (1965 227–228); Ribar (1967: 35–55, 175–180); Gligorijević (1970: 233–245); Petrinović (1991: 167). Više o preoblikovanju Ustavotvorne skupštine u Narodnu skupštinu v. Gligorijević (1979: 114–117). Više o Spasoju Stejiću v. u: *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (dalje: OE), s. v. “Stejić, Spasoje”. O Miloradu Draškoviću v. u. HE, s. v. “Drašković, Milorad”.

57 SVKST, AT, M560/2, “Luka Baroš s Bankinom”, str. 11. Više o povijesnom kontekstu Slobodne

Trumbić je 14. lipnja poslao interpelaciju premijeru Pašiću, a preko Ostovića i novinama u Hrvatskoj, odnosno hrvatskoj javnosti, u kojoj je tražio pismeni odgovor o tome je li Pašić na svoju ruku potpisao nekakav sporazum s talijanskom stranom o Barošu. Četiri dana kasnije Pašić je održao konferenciju na kojoj je sudjelovao Trumbić koji je zahtijevao da se posebni pregovori u vezi Baroša ne smiju vezati uz Rapalski ugovor. Na sjednici Ustavotvorne skupštine 22. lipnja Pašić je službeno odgovorio da nikakav sporazum u tom pogledu još nije potpisan između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije, ali i da će se pregovarati sa Slobodnom Državom Rijekom o korištenju Baroša.⁵⁸ Predmet se dodatno komplicirao nestabilnom političkom situacijom u Italiji i padom talijanske vlade u kojoj je do tada ministar vanjskih poslova bio grof Carlo Sforza. Također, u jugoslavenski tisak toga vremena sve više su se probijale vijesti o talijanskim fašistima koji su imali revanšističke stavove u pogledu Kraljevine SHS.⁵⁹

Javnost je u Kraljevini SHS bila vidljivo podijeljena nakon donošenja Vidovdanskog ustava. Iako je regent Aleksandar u svojem posjetu Splitu krajem lipnja i početkom srpnja 1921. bio oduševljeno dočekan, što je odražavalo još uvijek primjetnu političku snagu demokrata i radikala u Dalmaciji, Ostović je Trumbiću pisao da istovremeno “u Zagrebu na dan slavlja nije bilo slavlja uopšte, izuzev ono zvanično što je moralo da bude”. Kako bi se pokazalo da su za Vidovdanski ustav i Hrvati, članovi DS-a, među njima i Demetrović, Krstelj, Rojc i Wilder, unatoč privatnim rezervama nekih od njih, pozitivno su glasali, ali sada se i među njima počelo nešto “miješati”. S druge strane, “izvjesna depresija” prevladala je i u redovima HRSS-a i HZ-a, “jer uviđaju da je taktika apstinencije bila pogrešna”, smatrao je Ostović.⁶⁰ U Zagrebu, nastavljao je

Države Rijeka i luci Baroš v. *Povijest Rijeke* (1988: 289–290); Karaman (1994: 148); Bartulović (2000: 957–988).

58 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 16. VI. 1921.”; “Pisma iz Beograda”, *Novo doba* (Split), 17. VI. 1921., 1; “O konvenciji glede Baroša”, *Novo doba* (Split), 18. VI. 1921., 1; “Interpelacija dr. Trumbića”, *Novo doba* (Split), 21. VI. 1921., 1; *Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine*, 1921: I.49, 3–4.

59 SVKST, AT, M560/2, “Arbitraž”, str. 14; “Bonomijevoj Vladi je izglasano povjerenje”, *Novo doba* (Split), 26. VII. 1921., 1. O Carlu Sforzi v. u: HE, s. v. “Sforza, Carlo”.

60 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 7. VII. 1921.”; “Pazite!”, *Hrvat* (Zagreb), 23. v. 1921., 1; “Split u radosti”, *Novo doba* (Split), 30. VI. 1921., 4; “Veličanstvena manifestacija za regenta”, *Novo doba* (Split), 1. VII. 1921., 1. Iako ju na izborima za Ustavotvornu skupštinu NRS u Splitu dobio tek 3%, a DS 17% glasova, u čitavoj Dalmaciji je NRS osvojio 12%, a DS 10% glasova birača, v. Buljan (2021: 45), Čulinović (1961: I, tablica između str. 312 i 313). Nakon donošenja Vidovdanskog ustava stranke vladajuće koalicije vratile su se svojim političkim

on, “Vam demokrate silno zameravaju, dok se u ostalim hrvatskim krugovima hvali Vaš govor i Vaše držanje, te se još polažu velike nade na Vaš rad”. Nije stoga iznenađujuće da se u takvoj narušenoj atmosferi u Srbiji javno napadalo Trumbića. Beogradska *Politika* tako je objavila 19. srpnja 1921. uvodni članak o “trgovačkim” praksama Vošnjaka u politici. U njemu se također tvrdilo da je Trumbić 1918. godine u Washingtonu ponudio Zadar, Rijeku i Istru u zamjenu za položaj kakav je Tomáš G. Masaryk imao u Čehoslovačkom narodnom vijeću, ili drugim riječima, za poslijeratno vođenje Jugoslavije.⁶¹

Članak je odavao mnogo o radikalskim, a posebice Pašićevim, shvaćanjima, pa i strahovima, u ratno i poratno vrijeme. Trumbić je, međutim, sačuvao dostojanstvo i odgovorio u *Novoj Evropi*, poznatome zagrebačkom časopisu Milana Ćurčina, koji je u uvodu napomenuo da se člankom u *Politici* “napadaju, prikriveno, naši engleski prijatelji, a otvoreno naš pokretač g. Trumbić, sa namerom opakom a na način nedostojan, i na osnovu podataka za koje pouzdano znamo da su netačno ili krivo izloženi”. U nastavku članka Trumbić je objasnio da je sredinom 1917. godine Jugoslavenski odbor htio poslati predstavnike “svakog našeg plemena iz Monarhije” u Sjedinjene Američke Države, ali je to Pašić odbio čak i nakon što je SAD proglasio rat Austro-Ugarskoj. U konačnici se Pašić dogovorio s Hinkom Hinkovićem, koji je bio član Jugoslavenskog odbora, da otputuje u SAD, ali je ovaj u jednome govoru tamo krivo izložio osnovne postavke Krfske deklaracije, rekavši da će Južni Slaveni nakon ujedinjenja odlučivati o monarhijskom ili republikanskom uređenju države. Na kraju članka Trumbić je napomenuo da se ne želi “upuštati u opovrgavanje ostalog apokrifnog materijala anonimnog pisca politički loše inspirisane beogradske *Politike*”.⁶²

Napad na Trumbića bio je zasigurno inspiriran strahom od njegovih političkih akcija koje su mogle povezati Hrvatski blok (HRSS, HZ i HSP) s utjecajnim britanskim intelektualcima i ujediniti ih u borbi protiv Vidovdanskog

programima i borbi za glasače, što je bio još jedan od razloga koji je uzrokovao tenzije između DS-a i NRS-a, v. Stanković (1972: 84).

- 61 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 7. VII. 1921.”; “Metamorfoze g. Vošnjaka”, *Politika* (Beograd), 19. VII. 1921., 1. Ukratko o Masaryku v. u HE, s. v. “Masaryk, Tomáš Garrigue”.
- 62 Milan Ćurčin i Ante Trumbić, “Napadaj na g. Trumbića”, *Nova Evropa* (Zagreb), 11. 9. 1921., 116–118. Pod “našim engleskim prijateljima” Ćurčin je nesumnjivo mislio na, među ostalima, škotskog povjesničara Roberta Williama Seton-Watsona i engleskog publicista Henryja Wickhama Steeda. Najnovije istraživanje o odnosu britanskih intelektualaca prema stvaranju Jugoslavije objavila je (Balikić, 2022: 90–99). O Milanu Ćurčinu v. u: HBL, sv. III, 1993., 172–173. (Suzana Leček). O Hinku Hinkoviću, v. u: HBL, sv. V, 2002., 575–577. (Mladen Švab).

ustava, kao i lošom atmosferom u Hrvatskoj. “Prigodom imendana Nj. V. Kralja”, pisao je u srpnju Ostović Trumbiću, u Zagrebu “u nijednim novinama nije bilo o tom skoro ni slova, izuzevši demokratsku štampu”, a ako se tako nastavi, “slabo će svršiti ova naša država”. Slično je tada pisao i Josip Smodlaka R. W. Seton-Watsonu, tužeći se da se povukao iz politike jer se na tome polju ništa ne može postići s obzirom na to da u Jugoslaviji prevladavaju srpski radikali, a opozicija nije razumna.⁶³ Sljedećega mjeseca, 16. kolovoza 1921., preminuo je kralj Petar Karađorđević. Na sjednici Narodne skupštine u Beogradu 20. kolovoza, Ribar je održao govor o njegovim zaslugama “za oslobođenje i ujedinjenje našeg naroda” i sljedećega dana održan je svečani sprovod u Beogradu. Kraljevo tijelo položeno je 22. kolovoza u mauzolej Karađorđevića, Oplenac u Topoli, a istoga dana novi kralj Aleksandar objavio je proglas “Mom dragome narodu!” u kojem je izjavio da će “vjeran idealu Svoga Oca čuvati Ustavne slobode i prava građana, štititi državno jedinstvo i bditi nad svim tekovinama narodnim, koje su Mi u amanet predane”. Trumbić nije osobno sudjelovao u navedenim procesijama jer je ljeto provodio u lječilištu u Rogoškoj Slatini, odmarajući se od gotovo neprekidnoga rada prošlih godina. Početkom kolovoza javio je Ostoviću da se oporavio, a on mu je odgovorio da bi bilo dobro da tamo ostane čak do kraja listopada, jer “treba Vam odmora, a nakon tog odmora čeka Vas opet veliki posao”.⁶⁴ Taj “posao”, odnosno političko djelovanje, uključivao je borbu za reviziju Vidovdanskog ustava čije su tekovine “predane u amanet” novome kralju Aleksandru Karađorđeviću.

63 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 13. VII. 1921.”; *Robert William Seton-Watson i Jugoslaveni* (1976: II, 91–92). U hrvatskoj historiografiji uzima se da je Hrvatski blok nastao apelom hrvatskom narodu od 21. svibnja 1921., o kojem je bilo riječi, v. Matković (1963: 78). O Josipu Smodlaku v. u: HE, s. v. “Smodlaka, Josip”. Detaljnije o Robertu Williamu Seton Watsonu v. u: *Robert William Seton-Watson i Jugoslaveni* (1976: I, 11–39).

64 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 10. VIII. 1921.”; “Pogreb kralja Petra Prvog”, *Politika* (Beograd), 22. VIII. 1921., 1–3; “Proglas kralja Aleksandra narodu. Veličanstveni sprovod kralja Petra”, *Novo doba* (Split), 23. VIII. 1921., 1–2; *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 1921, I, 9, 101–103. O Petru Karađorđeviću v. u: NE SHS, knj. III, 1928., 421–422 (Vladimir Corović) i u HBL, sv. VII, 2009., 59–60 (Suzana Leček).

/ Političko djelovanje Trumbića do kraja 1921. godine

Ako je namjera Pašićevih radikala bila da člankom u *Politici* spriječe suradnju hrvatske opozicije i britanskih političara, oni su promašili bit Trumbićevih razmišljanja jer on tada nije razmišljao o internacionalizaciji hrvatskog pitanja. Još istoga dana kada je umro kralj Petar, u Rogaškoj Slatini sastali su se Trumbić, Radić i Protić, koji je već tjednima boravio u Zagrebu, kako bi dogovorili zajedničku političku suradnju. Prvo neslaganje među njima bilo je odbijanje većine Hrvatskog bloka da oda počast preminulome kralju Petru, a to je palo otprilike u isto vrijeme kada je 25. kolovoza 1921. Pašić objavio da će se Zemaljska konferenciju NRS-a održati u prosincu u Beogradu. Akcija je, međutim, nastavljena te je Protić 15. rujna objavio proglas u kojem je zahtijevao reviziju Vidovdanskog ustava i izjavio da NRS-u istječe vrijeme “da prikupi oko sebe i bude stožer svih istinskih, slobodoumnih i narodnih elemenata”, kako bi se time zasnovao “nov život države”. Trumbić je u to vrijeme pažljivo pratio razvoj političkih događaja, živeći na relaciji između Splita i Zagreba zbog teškoća u preseljenju iz Dalmacije.⁶⁵

Pašić i većina radikala također su šutke pratili Protićevu akciju jer im je ona otvarala vrata prema nekakvome sporazumu s Radićem, a ujedno je prijetila izolacijom demokratima, s kojima su stalno izbijale nove tenzije u vladi. Trumbić je opet prepoznavao Radićevu političku nepouzdanost kao najslabiju kariku u cijeloj toj akciji rješavanja hrvatskog pitanja revizijom Vidovdanskog ustava putem suradnje Hrvatskog bloka s Protićem, koja je novi zamah dobila 7. listopada na konferenciji u Zagrebu. Ostović mu je pisao da mu “cela stvar izgleda osuđena na neuspjeh” jer bez Radićeva dolaska u Beograd Protić neće moći povući radikale te će “doživjeti grdan *fiasco*”, dok će HRSS “još više afirmisati svoju reputaciju dece i neozbiljnih ljudi”.⁶⁶ Više uspjeha mogla bi

65 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 24. IX. 1921.”; “Dogovori oporbe”, *Novo doba* (Split), 16. VIII. 1921., 1; “Protić u Hrvatskoj”, *Novo doba* (Split), 25. VIII. 1921., 1; “Akcija g. Protića”, *Politika* (Beograd), 15. IX. 1921., 1; “Proces kristalizacije”, *Novo doba* (Split), 17. IX. 1921., 1; Horvat (1942: 123); Matković (1963: 85); Stanković (1972: 82, 84).

66 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 18. X. 1921.”; “Protić o položaju”, *Novo doba* (Split), 23. IX. 1921., 1; “Protićev boravak u Zagrebu”, *Novo doba* (Split), 8. X. 1921., 1; Matković (1963: 84). Možda i glavni temelj u suradnji Protićevih radikala i Hrvatskog bloka

imati, nastavljao je Ostović, “jedna akcija centrumaška, za autonomiju, putem sporazuma, i za aktivnu kooperaciju”. Trumbić je sa svoje strane već imao dovoljno iskustva, kako je pokazao i u svojem govoru o Franu Supilu početkom listopada u Splitu, da bude oprezan prema planovima vodećih političkih krugova u Beogradu.⁶⁷

Tijekom listopada i studenog dogodilo se ipak nekoliko stvari koje su osujetile političke suradnje u pravcu revidiranja Vidovdanskog ustava, a njima je mogao svjedočiti i Trumbić koji je krajem listopada otputovao iz Splita u Beograd gdje su počele sjednice Narodne skupštine. Protić je naime promijenio mišljenje o suradnji s Hrvatskim blokom zbog tada aktualne prijetnje obnove Habsburške Monarhije u Austriji i Mađarskoj, ali i nakon što se kralj Aleksandar, poslije višemjesečnog izbjivanja zbog bolesti, vratio iz Pariza i položio svečanu zakletvu na Vidovdanski ustav. K tome je i Pašić 3. prosinca podnio ostavku, a glasovi unutar NRS-a da se prekine suradnja s Pribičevićem postajali su sve glasniji. Pašić je uspio uvjeriti Protića da je nemoguće izaći na izbore s programom revizije Vidovdanskog ustava i zamolio ga je da ne prisustvuje Zemaljskoj konferenciji NRS-a koja se održavala od 11. do 13. prosinca u Beogradu. U svojoj sobi na drugom katu hotela Moskva, Trumbić je 15. prosinca primio dalmatinskog radikala Matu Harlovića koji je bio delegat na spomenutoj Konferenciji i koji mu je pripovijedao da je tamo vladala “opća protivnost protiv demokrata, a naročito protiv Pribičevića koji je svima mrzak”, kao i da su svi hvalili Protića i Pašića.⁶⁸

bio je obostrani animozitet prema Pribičeviću kojeg se doživljavalo kao nefleksibilnog pobornika centralizma i protivnika revizije Vidovdanskog ustava, Gligorijević (1970: 248); Matković (1995: 92).

- 67 AHAZU, JO, kutija 60, “Pavle Ostović Anti Trumbiću, 18. X. 1921.”; “Za prijenos Supilovih ostataka u Otadžbinu. Lik Frana Supila iz predavanja dr. Trumbića”, *Novo doba* (Split), 3. X. 1921., 1–2. Centrumaška akcija, o kojoj je govorio Ostović, vjerojatno je bila mogućnost povezivanja Protićevih radikala s Davidovičevim demokratima koji su bili protivnici Pribičevića. Tako je u rujnu kao Davidovičev izaslanik u Zagreb poslan Milan Grol koji je trebao ispitati mogućnost suradnje s Radićem (Matković, 1995: 93). O Franu Supilu v. u: HE, s. v. “Supilo, Frano”.
- 68 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 15. XII. 1921.; “Lična vijest”, *Novo doba* (Split), 27. X. 1921., 3; “Vladine izjave o položaju”, *Novo doba* (Split), 31. X. 1921., 1–2; “Svečana zakletva kralja Aleksandra na ustav”, *Novo doba* (Split), 7. XI. 1921., 1; “Ostavka g. Pašića”, *Politika* (Beograd), 4. XII. 1921., 1; *Stenografske beleške Narodne skupštine*, 1921: II. 3, 7–8; II. 15, 151; Gligorijević (1970: 251); Stanković (1972: 82–84); Matković (1995: 93–94). Matu Harlovića spominje Bralić (2006: 265–266) kao odbornika Mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS u Zadru na kraju Prvoga svjetskog rata.

Jedno od ključnih pitanja političke krize bio je resor ministarstva unutarnjih poslova koji je držao Pribičević. Harlović je uvjeravao Trumbića da se radikali tuže na “užasne odnose u Makedoniji gdje padaju glave kao ništa” i da žele sporazum s Hrvatskim blokom. Trumbić je pak smatrao da je potrebno raspisati izbore i da potom predstavnik NRS-a mora razgovarati direktno s Radićem koji je “najvažnija ličnost”, jer izbjegavanje njega “ne vodi ničemu”.⁶⁹ Sljedećega dana, 16. prosinca 1921., Trumbić se u Narodnoj skupštini sastao s Jovanovićem Pižonom dok su se radikali i demokrati dogovarali o sastavu nove vlade, a Pižon mu je rekao da će se oni pogoditi “jer se tu radi samo o vlasti”. Smatrao je da je važno shvatiti da su na Zemaljskoj konferenciji NRS-a svi radikali bili za Protića i da su se čuli glasovi koji su bili za sporazum s Hrvatima, ali su opet dali povjerenje Pašiću.⁷⁰ Bilo je to jasno upozorenje Trumbiću da, ako se sa strane hrvatske opozicije ne može mimoići Radić, onda se niti sa srbijanske strane ne može mimoići Pašić, koji je očito bio skloniji dogovoru s demokratima nego s Radićem.

Jovanović Pižon nadalje je upozorio Trumbića da je Protić u svojoj političkoj karijeri mnogo godina bio ministar unutarnjih poslova i tu leži uzrok njegovog sukoba s Pribičevićem, a s obzirom na to da su radikali navikli imati taj resor u svojim rukama, u širim krugovima NRS-a ga hvale. Dakle, planovi Protića o sporazumu s Hrvatima ne igraju glavnu ulogu u NRS-u, jer se oni trebaju promatrati kroz prizmu borbe za pojedine resore u vladi što je, prema Pižonu, “glavno pitanje” za političare u Beogradu. Radikali i demokrati doista su se ubrzo dogovorili i 24. prosinca 1921. obznanjen je sastav nove vlade Kraljevine SHS koju je treći puta vodio Pašić, a u njoj je ministar unutarnjih poslova postao demokrat Vojislav Marinković koji je bio Pribičevićev istomi-

69 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 15. XII. 1921. Pribičević je ponovno postao ministar unutarnjih poslova nakon ubojstva Draškovića. Međutim, u ovo vrijeme političke krize, Demokratski parlamentarni klub odlučio je da se Pribičeviću oduzme taj resor, što je bila pobjeda Davidovićeve struje kojoj je pripadao Tomljenović. Detaljnije o tome v. Matković (1995: 94). Više o srbijanskoj represiji u Makedoniji u ovo vrijeme v. Banac (1984: 318–321 [298–300]); Jančeva i Litovski (2017: 149–153).

70 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 16. XII. 1921. Shvaćanje da najveće političke stranke u borbi za vlast potkopavaju temelje parlamentarne demokracije, ali i da je Pašić protiv Srbije mobilizirao Hrvate i Slovence, bilo je vrlo rašireno u to vrijeme. Također, kralj Aleksandar potkopavao je utjecaj vodećih političara stvarajući sebi odane frakcije u gotovo svim značajnijim strankama i rušio one vlade koje mu nisu odgovarale. Detaljnije o tome v. Banac (1984: 144 [141]); Prpa (2019: 169, 197–199).

šljenik.⁷¹ Promjene koje nisu donosile ništa novoga i politika u službi političara, a ne jugoslavenskih građana, polako je postajala norma u Kraljevini SHS.

Suradnja hrvatske opozicije s Protićevim radikalima, koja je izgledala tako blizu i bila jedan od temelja Trumbićeva političkog djelovanja nakon donošenja Vidovdanskog ustava, morala mu je sada, krajem prosinca 1921. godine, izgledati teško ostvarljiva. “Što je u Zagrebu?”, pitao ga je 16. prosinca Pižon. Trumbić mu je odgovorio da se tamo politički odnosi razvijaju kao “boule de neige” (franc. lopta snijega) jer Hrvatski blok postaje sve jači i kompaktniji, a počeo se pitati i može li se Bloku izaći ususret provedbenim zakonima prema kojima bi se Vidovdanski ustav adaptirao, čime bi se izbjegla “ustavna borba”.⁷² Naime, na lokalnim izborima u Zagrebu, održanima 11. prosinca 1921., nakon što je u kolovozu raspušteno Gradsko zastupstvo na čelu s gradonačelnikom Vjekoslavom Heinzelom zato jer je odbilo poslati izaslanstvo na sprovod kralja Petra I., uvjerljivo je pobijedio Hrvatski blok. Bio je to prvi zajednički nastup HRSS-a, HZ-a i HSP-a na nekim izborima, a Blok je dobio 32 od 50 zastupničkih mjesta i mjesto gradonačelnika prepustio opet Heinzelu.⁷³

Ono što se dogodilo na izborima u Zagrebu, predviđao je Trumbić, “to će biti kod političkih izbora u cijeloj Hrvatskoj”. To je značilo stalnu borbu dva monolitna politička bloka, hrvatske opozicije sa srpskom vlašću. Pižon mu je objašnjavao da je odnos Pribićevića i Pašića odnos beskompromisnog političara s popustljivim oportunistom.⁷⁴ Iako je Pribićević sada svakome mrzak, dakle

71 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 16. XII. 1921.; “Vlada je, najzad, sastavljena”, *Politika* (Beograd), 23. XII. 1921., 1; Čulinović (1961: II, 292–293); Matković (1995: 94). Dakako, potrebno je imati na umu Pižonova upozorenja o odnosu radikala prema Protiću, ali i upozoriti da detaljnije istraživanje Popović-Obradović (1988: 87–99) ističe da se razlozi Protićevih političkih akcija u ovo vrijeme imaju tražiti u njegovim idejama koje su težile ostvarenju izvornoga radikaliskoga programa demokratizacije i samouprave iz 19. stoljeća u uvjetima nacionalnih i regionalnih razlika (koje je afirmirao) unutar novostvorene Jugoslavije. Ukratko o Vojislavu Marinkoviću v. OE, s. v. “Marinković, Vojislav”.

72 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 16. XII. 1921. Nakon izbora Marinkovića za ministra unutarnjih poslova, utjecaj Pribićevića u vladi ostao je gotovo neokrnuto i ojačana je suradnja radikala s demokratima. Protić je izjavio da si dvije stranke toliko vjeruju “da su čak ostavile jedna drugoj ključeve da po njima obrazuju činovnički kadar”. Sve je navedeno tada porazilo Trumbićeva nadanja u mogućnost suradnje Hrvatskog bloka s Protićevim radikalima v. Gligorijević (1970: 252); Matković (1995: 94).

73 DAZG, IP, kutija 3, br. 42, Ivan Peršić, “Era Heinzel”, str. 9; Hutinec (2011, 82).

74 AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 16. XII. 1921. Čitavo nacionalno pitanje u međuratnoj Jugoslaviji često se tumači kao sukob hrvatske i srpske nacionalne ideologije koji je

ne samo demokratima Hrvatima nego i političarima u Srbiji, s Pašićem ga spaja činjenica da ne drži do nikakvih načela, kao i ideja Velike Srbije s kojom se obojica slažu, nastavljao je Pižon. Trumbić je zasigurno dobro shvaćao da je potrebno surađivati sa značajnijim političarima iz Srbije kako bi se riješilo hrvatsko pitanje, a ako to nije bilo moguće s Pašićem i Protićem, logični put bila je suradnja s Pižonovim zemljoradnicima i demokratskom frakcijom koju je protiv Pribičevića vodio Ljubomir Davidović. Do tada, božićne i novogodišnje praznike 1921. godine provodio je Trumbić u Splitu. Utjehu od političkih neuspjeha potražio je u odvjetničkom radu pa je 27. prosinca “zastupao jednu stranku u građanskoj raspravi pred Okružnim sudom”, pisalo je *Novo doba*. To je bio prvi put od 1914. godine da je Trumbić nastupio kao odvjetnik pred sudom.⁷⁵ On će još nastupati u toj ulozi, kako je poznato, i steći dodatno priznanje u sudskim predmetima koji su bili politički motivirani.

/ Zaključak

Proučavajući prve izjave i političke akcije Ante Trumbića nakon njegova povratka u Kraljevinu SHS u studenome 1920. godine, istraživač koji danas pogleda unatrag i ima znanje o svemu što će se događati, mora zaključiti da su njegova politička shvaćanja bila poprilično optimistična u toj mjeri da su pomalo prelazila u naivnost.

Silne počasti koje su mu u Dalmaciji iskazivali nakon potpisivanja Rapalskog ugovora zanijele su Trumbića u vjerovanjima da je moguće urediti Kraljevinu SHS na unitarističkom načelu, dogovorom hrvatskih i srpskih političara koji su dobili snažniju potporu na izborima za Ustavotvornu skupštinu, a Radićeve uspjehe smatrao je izrazom kratkotrajnog nezadovoljstva u Hrvatskoj. Smatrao je da on kao neovisan poslanik s međunarodnim ugledom može

uzrokovao nestabilnost države. Tako Banac (1984) smatra da se suština nacionalnog pitanja u Jugoslaviji pokazala već u borbi za unutarnje uređenje države i da se ta suština sastoji u sukobu nacionalnih ideologija koje su svojim povijesnim razvojem bile međusobno konfliktne, a taj je konflikt zaoštren u Kraljevini SHS. S druge strane, Đokić (2007) smatra da je povijest međuratne Jugoslavije obilježena dugim traganjem za kompromisom hrvatske i srpske nacionalne ideologije, koji se stvarno počeo pokazivati uspostavom Banovine Hrvatske.

⁷⁵ AHAZU, JO, kutija 314, Trumbićev zapis od 16. XII. 1921., “Dr. Trumbić na sudu”, *Novo doba* (Split), 27. XII. 1921., 3. Detaljnije o Ljubomiru Davidoviću v. u: SBR, sv. III, 2007., 46–48. (Mira Radojević).

biti kontakt između političara i stranaka, ali i nepristrani sudac raspoloženja stanovništva i političkih odnosa u Kraljevini SHS.

Već u prvim sjednicama Ustavotvorne skupštine i povlačenjem pitanja valjanosti njegovih mandata, Trumbić se mogao uvjeriti u neraspoloženje dijela srpskih političara prema njemu, kao i u lošu atmosferu ne samo među suprotstavljenim strankama, nego i onima koje su međusobno surađivale. Sukob koji se već nazirao samo je dijelom bio ideološki, a najvećim je dijelom išao po linijama nacionalnih pripadnosti stranaka. Početkom 1921. godine postalo je jasno da će NRS i DS u cilju donošenja centralističkog ustava, upravo sudbonosnog pitanja državnog temelja, pogaziti sva načela do kojih drže oni koji vode politiku u dobroj vjeri, poput suradnje s opozicijom i uvažavanja nesrpskih naroda, te da se kao gorući problem nove države pojavljuje hrvatsko pitanje. Trumbić je najveću prepreku sa srbijanske strane svojim političkim zamislima prepoznao u premijeru Pašiću koji je “trgovačkim” političkim praksama gradio većinu za izglasavanje centralističkog ustava vlade koju je vodio, a s hrvatske strane u Radiću koji je tvrdoglavim odbijanjem ulaska u Ustavotvornu skupštinu olakšavao političko djelovanje Pašića. Međutim, sve su jači postajali glasovi i sa srbijanske i s hrvatske strane koji su se suprotstavljali velikosrpskoj politici Pašića i Pribičevića, kako ju je Trumbić ocijenio, i koji su mu se nudili za suradnju. Bili su to Protićevi radikali, Pižonovi zemljoradnici i Davidovićeви demokrati te Lorkovićeви zajedničari kojima je Trumbić bio ideološki najbliži.

Sve je svoje dotadašnje poglede i razmatranja o unutarnjopolitičkom stanju u Kraljevini SHS Trumbić izložio u govorima koje je održao u Ustavotvornoj skupštini tijekom travnja, svibnja i lipnja 1921. godine. On je bio daleko od radikalnijeg Radićeva političkog programa, prihvaćajući unitarizam, karadorđevićevski monarhizam i važnost srpskog “elementa” u novoj državi. Međutim, upozorio je na pojavljivanje hrvatskog pitanja u jugoslavenskoj zajednici, smatrajući da će ga dodatno pogoršati donošenje centralističkog ustava koji krnji načelo parlamentarne ustavnosti i vladavinu prava. Založio se za to da naziv države bude Ujedinjena Jugoslavenska Kraljevina i predložio je promjene u ustavu koje su, među ostalim, išle protiv komadanja Hrvatske na oblasti i protiv “političkoga trojstva” Srbije, Hrvatske i Slovenije pod kojim se gurala velikosrpska hegemonija koja se tada posebice osjećala u Makedoniji. Pokazalo se da vladajuća koalicija, u kojima su glavnu riječ vodili Pašićevi radikali i Pribičevićevi demokrati i koji su se vodili načelom “tko nije za nas — protiv nas je”, nije imala nikakva sluha čak niti za takve Trumbićeve prijed-

loge koji su tražili manje revizije, a puno su obećavali za skladnije međunacionalne odnose. Izglasavanjem ustavnog nacrtu vlade premijera Pašića, odnosno Vidovdanskim ustavom, majorizacijom Hrvata i Slovenaca, na višenacionalnu Kraljevinu SHS primijenjeno je centralističko rješenje koje nije ostavljalo prostora nacionalnim autonomijama i legaliziralo je regenta Aleksandra Karađorđevića kao važnog faktora u državnom životu. Ipak se može zaključiti da je i takav ustav omogućavao širi prostor Trumbićevu slobodnijem političkom djelovanju u mjesecima i godinama koje su slijedile.

Gravitirajući između dva sve monolitnija politička bloka, srpske vlasti i hrvatske opozicije, Trumbić je tražio rješenja koja bi vodila promjeni režima u Beogradu i reviziji Vidovdanskog ustava. Njegov početni optimizam definitivno se rasplinuo u drugoj polovini 1921. godine u realpolitičkoj taktici koja je rješenje hrvatskog pitanja vidjela čas u Protićevim ustavnim revizijama, a čas u Davidovićevu rušenju Pribićevića. Iako bi ga znalo obuzeti ogorčenje, ipak tada još nije gubio nadu u povoljan ishod svojih političkih akcija koje su ipak bile ozbiljno ograničene. Jer na strani hrvatske opozicije opet nije bilo moguće izbjeći Radića koji je, po Trumbiću, bojkotom rada Konstituante omogućio izglasavanje Vidovdanskog ustava i čija politička taktika nije bila temelj za stabilnu političku suradnju. A sa srbijanske strane ponovno nije bilo moguće izbjeći Pašića koji se, osim slabo prikrivenog velikosrpskog programa i oportunitizma u cilju vlasti pod svaku cijenu, nije držao nikakvih načela.

Krajem 1921. godine Trumbić je shvatio da savez Pašića i Pribićevića, temeljen na beskrupuloznosti i velikosrpskim shvaćanjima, nije moguće uzdržati bez njihovih gubitaka na izborima, kao i da Pašić onemogućuje bilo kakvu suradnju s Protićevim radikalima. Jedini izlaz Trumbić je sada vidio u suradnji hrvatske opozicije s moćnijim srbijanskim protivnicima Pribićevića, Pižonovim zemljoradnicima i Davidovićevim demokratima, kao i u novim izborima. Jer on je u suštini, unatoč razvoju od idealizma prema realizmu u prvoj godini života u Kraljevini SHS, bio hrvatski nacionalno-liberalni političar koji je vjerovao u demokratske procedure parlamentarne ustavnosti. Istupao je protiv njihova kršenja čak i u slučajevima poput donošenja Zakona o zaštiti države, kada je državna vlast postupala protiv onih političkih snaga (KPJ) kojima cilj u konačnici nije bio čuvati "buržoaski" model demokracije. Međutim, može se opaziti, i tijekom 1921. godine, da, kako je politički sustav bio podešen na način da čuva odnos političkih snaga koje su dovele do izglasavanja Vidovdanskog ustava, tako je slabila i Trumbićeva vjera u demokratske procedure i

institucije Kraljevine SHS koju je na međunarodnome planu pomogao stvoriti i konsolidirati u vanjskim granicama.

/ Bibliografija

Arhivski izvori:

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

— Fond 4: Jugoslavenski odbor

Arhiv Jugoslavije, Beograd

— Fond 14: Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije

Arhiv Konzervatorskoga odjela, Split

— Ostavština Frane Bulića

Državni arhiv u Zagrebu

— Fond 849: Ivan Peršić

— Fond 853: Ivan Ribar

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

— Fond 833: Đuro Šurmin

— Fond 1567: Matica hrvatska

Sveučilišna knjižnica, Split

— Ostavština Ante Trumbića

Periodika:

— *Hrvat* (Zagreb)

— *Nova Evropa* (Zagreb)

— *Novo doba* (Split)

— *Obzor* (Zagreb)

— *Politika* (Beograd)

— *Riječ* (Zagreb)

— *Samouprava* (Beograd)

— *Slobodna tribuna* (Zagreb)

— *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (Beograd)

— *Trgovački glasnik* (Beograd)

Primarna literatura:

Horvat, R. 1942. *Hrvatska na mučilištu*. Hrvatski rodoljub. Zagreb.

Jovanović, V. M. (ur.). 1950. *Rapallski ugovor*. Zbirka dokumenata. Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb.

Marković, L. 1935. *Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje (1914 — 1929)*. Kugli. Zagreb.

Peršić, I. 2002. *Kroničarski spisi*, priredio Stjepan Matković. Državni arhiv u Zagrebu: Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet. Zagreb.

Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. *Stenografske beleške*. 1921. Knjiga I: *Debata u načelu o Nacrtu Ustava*. Štamparija Narodna samouprava. Beograd.

Radica, B. 1931. *Novi Split*. *Monografija grada Splita od 1918 — 1930. godine*. Branislav Radica. Split.

Ribar, I. 1965. *Iz moje političke suradnje (1901 — 1963)*. Naprijed. Zagreb.

Ribar, I. 1967. *Stara Jugoslavija i komunizam*. *Zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunizma*. Stvarnost. Zagreb.

Robert William Seton-Watson i Jugoslaveni. *Korespondencija 1906 — 1941*. 1976. Svezak I — II. Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu; Britanska akademija. Zagreb; London.

Rojc, M. 1922. *Za bolju budućnost naše Kraljevine*. Slobodna tribuna. Zagreb.

Rojc, M. 2013. *Oko mene*, dio III: *Velika očekivanja i ugasle nade (1920. — 1929.)*, priredio i predgovor napisao Željko Karaula. Hrvat. Bjelovar.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 1921 — 1922. Godina I: Vanredan saziv od 2. jula do 20. oktobra 1921. godine. Godina II: Redovan saziv za 1922. god. Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd.

Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 1921. Knjiga I: Od I. prethodnog do XXXVII. redovnog sastanka. Knjiga II: Od XXXVIII. do LXVIII. redovnog sastanka. Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd.

Trumbić, A. 1921. *Govor dr. Ante Trumbića izrečen u sjednicama 23. i 25. aprila 1921. Ustavotvorne skupštine u Beogradu povodom generalne rasprave o ustavu*. Slobodna tribuna. Zagreb.

Trumbić, A. 1998. *Izabrani politički spisi, izbor i uvodna studija Ivo Petrinović*. Golden marketing. Zagreb.

Sekundarna literatura:

Članci i poglavlja

Bartulović, Ž. 2000. Sušak u odnosima Kraljevine SHS i Italije 1918 — 1925., *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 50 (6): 957—988.

Bralić, A. 2006. Zadar u vrtlogu propasti Habsburške Monarhije (1917. — 1918.), *Časopis za suvremenu povijest*, 38 (1): 265—266.

Diklić, M. 2011. Zadar i Rapallski ugovor (uz 90. obljetnicu), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 53: 231—239.

Hrvatić, K. 2007. Ratni brodovi u splitskoj luci od 1918. do 1924., *Kulturna baština*, 34: 157—172.

Jančeva, Lj. i i Litovski, A. 2017. Makedonija i Makedonci u Jugoslaviji. Uspostavljanje sopstvenog identiteta, u: Perović, L. et al. (ur.). *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd.

Janjatović, B. 1996. Stjepan Radić: progoni, suđenja i ubojstvo 1919. — 1928., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofškoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 29: 217—236.

Karaman, I. 1994. Značenje Rijeke u gospodarskoj povijesti Hrvatske, *Rijeka*, 1: 139—150

Matijević, Z. 1991. Ante Trumbić i vjersko pitanje u Kraljevini SHS (1921. godine), u:

Matković, H. 1963. Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, *Istorija XX veka*, 5: 5—136.

- Matković, S. 2017. Pristupi južnoslavenskom pitanju dr. Ante Trumbića i Beograd, u: Roksandić, D. (ur.). *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Desničini susreti 2016*. Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Institut za književnost i umjetnost u Beogradu; FF press. Zagreb: 37—51.
- Popović-Obradović, O. 2008. Uticaj modernih ustavnih koncepcija na shvatanja o ustavnom uređenju Kraljevine SHS 1920—1921, u: *Kakva ili kolika država. Oglеди o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX—XXI veka*, priredila i pogovor napisala L. Perović. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd.
- Roksandić, D. 2017. Zatvaranje kruga. Dr. Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII. 1874. — Split, 13. VII. 1941.), u: Roksandić, D. *Iluzije slobode. Oglеди o Vladanu Desnici*. Politička kultura. Zagreb: 199—212.
- Sirotković, H. 1991. Trumbićeva načelna stajališta o državnom uređenju Kraljevine SHS, u: Boban, Lj. i Jelić, I. (ur.). *Život i djelo Ante Trumbića. Prilozi sa znanstvenog skupa*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb: 121—127.
- Sirotković, H. 1999/2000. Radićev ustav neutralne seljačke Republike Hrvatske iz 1921. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 32/33 (1): 299—300
- Skenderović, R. 2006. Bunjevačko-šokačka stranka 1920. — 1926., *Časopis za suvremenu povijest*, 38 (3): 795—816.
- Stamm, M. R. 2005. Konstellationsforschung – Ein Methodenprofil: Motive und Perspektiven, u: Mulsow, M. i Stamm, M. R. (Hg.). *Konstellationsforschung*. Suhrkamp. Frankfurt am Main: 31—73.
- Stanković, Đ. Đ. 1972. Kriza radikalno-demokratske koalicije 1921. i hrvatsko pitanje, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1/2: 79—91.
- Šepić, D. 1960. Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović 1901—1919., *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 3: 531—561.
- Knjige i zbornici*
- Balikić, L. 2022. *Najbolje namjere. Britanski i francuski intelektualci i stvaranje Jugoslavije*. Srednja Europa. Zagreb.
- Banac, I. 1984. *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*. Cornell University Press. Ithaca. [Hrvatski prijevod: 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*. Globus. Zagreb.]
- Boban, Lj. i Jelić, I. (ur.). 1991. *Život i djelo Ante Trumbića. Prilozi sa znanstvenog skupa*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- Čipčić, M. (ur.). 2020. *Ante Trumbić. Biografski fragmenti i nasljeđe*. Muzej grada Splita. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. Split.
- Čulinović, F. 1956—1959. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*. Knjiga I—II. Školska knjiga. Zagreb.
- Čulinović, F. 1961. *Jugoslavija između dva rata*, svezak I—II. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.

Dokić, D. B. 2007. *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*. Columbia University Press. New York. [Srpski prijevod: 2010. *Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Fabrika knjiga. Beograd.]

Dokić, D. B. 2010. *Nikola Pašić and Ante Trumbić. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*. Haus Publishing. London.

Gaković, M. 1982. *Savez zemljoradnika do 1929. godine*. Svjetlost. Sarajevo.

Gligorijević, B. 1970. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Institut za savremenu istoriju. Beograd.

Gligorijević, B. 1979. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919 — 1929*. Narodna knjiga; Institut za savremenu istoriju. Beograd.

Jakir, A. 1999. *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*. Oldenbourg. München.

Jakir, A. 2018. *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918. — 1941*. Leykam. Zagreb.

Jakir, A. i Buljan, M. (ur.). 2016. *Ivo Taglia: političar i intelektualac*. Književni krug Split; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu. Split.

Kamberović, H. 2003. *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*. Hrvatski institut za povijest; Institut za istoriju. Zagreb; Sarajevo.

Kovačić, M. i Trogrlić, M. 2015. *Dr. Ante Trumbić (1864. — 1938.). Životopis kroz spise osobnoga arhiva u Sveučilišnoj knjižnici*

u Splitu. Sveučilišna knjižnica u Splitu; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu. Split.

Lampe, J. R. 2000. *Yugoslavia as History. Twice there was a country*, 2. Edition. Cambridge University Press. Cambridge.

Lederer, I. J. 1964. *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*. Yale University Press. New Haven.

MacMillan, M. 2003. *Paris 1919. Six Months That Changed the World*. Random House. New York. [Hrvatski prijevod: 2008. *Mirotvorci. Šest mjeseci koji su promijenili svijet*. Naklada Ljevak. Zagreb.]

Matković, H. 1995. *Svetozar Pribičević. Ideolog, stranački vođa, emigrant*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.

Mirković, M. 1962. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Sveučilište. Zagreb.

Mulsow, M. i Stamm, M. R. (Hg.). 2005. *Konstellationsforschung*. Suhrkamp. Frankfurt am Main.

Perović, L. et al. (ur.). 2017. *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd.

Petranović, B. 1988. *Istorija Jugoslavije 1918 — 1988*, knj. I: *Kraljevina Jugoslavija 1914 — 1941*. Nolit. Beograd.

Petrinović, I. 1991. *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, 2. izdanje. Književni krug. Split.

Popović-Obradović, O. 1988. *Stojan Protić i ustavno rešenje nacionalnog pitanja u Kraljevini SHS*. Savremena administracija. Beograd.

- Popović-Obradović, O. 2008. *Kakva ili kolika država. Ogleđi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX — XXI veka*, priredila i predgovor napisala L. Perović. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd.
- Povijest Rijeke*. 1988. Izdavački centar Rijeke i Skupština općine Rijeka. Rijeka.
- Prpa, B. 2018. *Srpski intelektualci i Jugoslavlja 1918 — 1929*. Clio. Beograd.
- Roksandić, D. 2017. *Iluzije slobode. Ogleđi o Vladanu Desnici*. Politička kultura. Zagreb.
- Smith Pavelić, A. 1959. *Dr. Ante Trumbić. Problemi hrvatsko-srpskih odnosa*. Knjižnica Hrvatske revije. München.
- Stanković, Đ. Đ. 1995. *Nikola Pašić i Hrvati*. Beogradsko izdavačko-grafički zavod. Beograd.
- Doktorske disertacije*
- Buljan, M. 2021. *Politička povijest Splita od 1918. do 1941*. Sveučilište u Splitu. Split.
- Hutinec, G. 2011. *Djelovanje zagrebačke Gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918 — 1941)*. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- Enciklopedije, leksikoni i rječnici*
- Enciklopedija srpskog naroda*. 2008. Zavod za udžbenike. Beograd.
- Hrvatska enciklopedija*. 1999 — 2009. Svezak I — XI. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.
- Hrvatski biografski leksikon*. 1983 — 2021. Svezak I — IX. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.
- Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*. 1928 — 1929. Knjiga I — IV. Bibliografski zavod. Zagreb.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*. 1977 — 1988. Svezak I — IX. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb.
- Slovenski biografski leksikon*. 1925 — 1991. Knjiga I — IV. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana.
- Srpski biografski rečnik*. 2004 — 2011. Tom I — V. Matica srpska. Novi Sad.

MATKO GLOBAČNIK

**Against the Vidovdan Constitution — for Yugoslavia:
Ante Trumbić's Views on the Development of Political
Relations in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes
in 1921**

The purpose of this article is to explore the development of political views of a renowned Croatian politician Ante Trumbić after his return to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS) at the end of 1920 until the end of 1921, mostly on the basis of seldom used or completely unknown archival sources, newspapers of the time, and secondary literature. The first part of the article describes Trumbić's return to Split, central parts are focused on his political activity in the Constituent Assembly of the Kingdom of SCS and the reasons for his opposition to the Vidovdan (St. Vitus Day) Constitution, while the last parts of the article are exploring Trumbić's cooperation with Stojan Protić and his political actions in the direction of revising the Constitution in the second half of 1921. It is concluded that Trumbić's views at this time progressed from optimism in the possibility of harmonious solution of the Croat question in Yugoslavia between major politicians like Nikola Pašić and Stjepan Radić, towards *realpolitik* tactics of necessary cooperation of Croatian opposition with the major Serbian opponents of Svetozar Pribićević like Jovan Jovanović Pižon and Ljubomir Davidović.

KEY WORDS: *Ante Trumbić, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Vidovdan Constitution, Croat question, political history*